

Gender, n., is a grammatical term only. To talk of *persons* or *creatures of the masculine or feminine gender*, meaning of the *male or female sex*, is either a jocularity (permissible or not according to context) or a blunder.*

Fowler's Dictionary of Modern English Usage

Όσοι επιχειρούν να κωδικοποιήσουν τις σημασίες των λέξεων επιδίδονται σε έναν χαμένο αγώνα γιατί οι λέξεις, όπως και οι έννοιες ή τα πράγματα που αυτές οι λέξεις σημαίνουν, έχουν την ιστορία τους. Ούτε οι καθηγητές της Οξφόρδης ούτε η Γαλλική Ακαδημία μπόρεσαν ποτέ να ανακόψουν το ρεύμα, να συλλάβουν και να παγιώσουν σημασίες ανεπηρέαστες από το παιχνίδι της ανθρώπινης επινοητικότητας και φαντασίας. Όταν η Μέρι Ουέρτλι Μόνταγκιου** διατύπωνε την πνευματώδη καταγγελία της για «το ωραίο φύλο», ο σαρκασμός της γινόταν πιο οξύς με την ηθελημένα λανθασμένη χρήση του γραμματικού όρου («η μόνη μου παρηγοριά που ανήκω σε αυτό το γένος υπήρξε η βεβαιότητα ότι ουδέποτε θα παντρευτώ κάποια εκπρόσωπό του»)¹. Οι άνθρωποι ανέκαθεν έκαναν μεταφορικούς υπαινιγμούς χρησιμοποιώντας γραμματικούς όρους για να αναφερθούν σε χαρακτηριστικές ή σεξουαλικές ιδιότητες. Για παράδειγμα, το *Dictionnaire de la langue*

* «Gender [γένος]: ουσ. όρος της γραμματικής μόνο. Η αναφορά σε *πρόσωπα* ή *όντα αρσενικού ή θηλυκού γένους* όταν εννοούμε *αρσενικού ή θηλυκού φύλου* είναι είτε αστειασμός (επιτρεπτός ή όχι ανάλογα με τα συμφραζόμενα), είτε χονδροειδές λάθος», *Fowler's Dictionary of Modern English Usage*, ¹1926, ²1965 (Σ.τ.Μ.).

** Lady Mary Wortley Montagu (1689-1762): αγγλίδα bluestocking (βλ. σημ. στη σ. 243). Έζησε ένα διάστημα στην Κωνσταντινούπολη, όπου ο άντρας της ήταν πρέσβης της Βρετανίας, εξέδωσε δύο έργα όσο ζούσε, αλλά είναι κυρίως γνωστή χάρη στις μεταθανάτιες εκδόσεις (1763, 1837) της πνευματώδους αλληλογραφίας της (Σ.τ.Μ.).

Πρώτη δημοσίευση: Joan Wallach Scott, «Gender: A useful category of historical analysis», *American Historical Review* 91/5 (1986), σ. 1053-1075. Η μετάφραση έγινε από το Joan Wallach Scott, *Gender and the Politics of History*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1988, σ. 28-50, 206-211.

française (Λεξικό της γαλλικής γλώσσας) έδινε το εξής παράδειγμα το 1876: «On ne sait de quel genre il est, s'il est mâle ou femelle, se dit d'un homme très caché, dont on ne connaît pas les sentiments» («Άγνωστο σε ποιο γένος ανήκει, αν είναι αρσενικού ή θηλυκού γένους: λέγεται επί ανδρός πολύ κλειστού, του οποίου δεν γνωρίζουμε τα αισθήματα»)². Και ο Γκλάντσοουν έκανε την εξής διάκριση το 1878: «Η Αθηνά δεν έχει τίποτε από το φύλο της εκτός από το γένος, κανένα χαρακτηριστικό της γυναίκας εκτός από τη μορφή της»³. Πιο πρόσφατα –πολύ πρόσφατα για να περιληφθεί στα λεξικά ή στην *Encyclopedia of the Social Sciences* (*Εγκυκλοπαίδεια των Κοινωνικών Επιστημών*)– οι φεμινίστριες έχουν αρχίσει να χρησιμοποιούν τον όρο gender (φύλο), με πιο κυριολεκτική και σοβαρή διάθεση, ως τρόπο αναφοράς στην κοινωνική οργάνωση της σχέσης ανάμεσα στα φύλα. Η σύνδεση με τη γραμματική είναι ταυτόχρονα ρητή αλλά και γεμάτη ανεξερεύνητες δυνατότητες. Ρητή γιατί η γραμματική χρήση προϋποθέτει τυπικούς κανόνες που απορρέουν από τον αρσενικό ή θηλυκό προσδιορισμό· γεμάτη ανεξερεύνητες δυνατότητες γιατί σε πολλές ινδοευρωπαϊκές γλώσσες υπάρχει μια τρίτη κατηγορία – το άφυλο ή ουδέτερο. Στη γραμματική το γένος νοείται ως τρόπος ταξινόμησης φαινομένων, ως κοινωνικά καθορισμένο σύστημα διακρίσεων μάλλον παρά ως αντικειμενική περιγραφή εγγενών χαρακτηριστικών. Επιπλέον οι ταξινομήσεις υποδηλώνουν μια σχέση ανάμεσα στις κατηγορίες που επιτρέπει διακρίσεις και χωριστές κατατάξεις σε ομάδες.

Σε αυτή την πιο πρόσφατη χρήση του ο όρος gender φαίνεται να πρωτοεμφανίστηκε σε κείμενα αμερικανίδων φεμινιστριών οι οποίες ήθελαν να τονίσουν τη θεμελιωδώς κοινωνική ποιότητα των διακρίσεων που στηρίζονται στο φύλο. Η λέξη υποδήλωνε την απόρριψη του βιολογικού ντετερμινισμού που περιέχεται στη χρήση όρων όπως «sex» (βιολογικό φύλο) ή «sexual difference» (έμφυλη διαφορά). Ο όρος gender υπογράμμιζε επίσης τον συσχετικό χαρακτήρα των κανονιστικών ορισμών της θηλυκότητας. Όσες φοβόντουσαν ότι οι επιστημονικές έρευνες στις γυναικείες σπουδές επικεντρώνονταν πολύ στενά και αποκλειστικά στις γυναίκες χρησιμοποίησαν τον όρο «gender» για να εισαγάγουν μια συσχετική έννοια στο αναλυτικό μας λεξιλόγιο. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, οι γυναίκες και οι άντρες ορίζονται αναφορικά

μεταξύ τους, και ούτε οι μεν ούτε οι δε μπορούν να κατανοηθούν μέσω της εντελώς χωριστής μελέτης τους. Έτσι, το 1975 η Νάταλι Ντέιβις έγραφε: «Μου φαίνεται ότι θα έπρεπε να ενδιαφερόμαστε για την ιστορία και των γυναικών και των αντρών, ότι δεν πρέπει να δουλεύουμε μόνο πάνω στο υποτελές φύλο, όπως και ο ιστορικός της τάξης δεν επικεντρώνεται αποκλειστικά στους αγρότες. Στόχος μας είναι να κατανοήσουμε τη σημασία των φύλων (sexes), των έμφυλων ομάδων (gender groups) στο ιστορικό παρελθόν. Στόχος μας είναι να ανακαλύψουμε το φάσμα που καλύπτουν οι ρόλοι των φύλων και ο έμφυλος συμβολισμός τους σε διάφορες κοινωνίες και περιόδους, να βρούμε τι νόημα είχαν και πώς λειτουργούσαν για τη διατήρηση της κοινωνικής τάξης πραγμάτων ή για την προώθηση της αλλαγής της»⁴.

Επιπλέον, κι αυτό είναι ίσως το πιο σημαντικό, το «gender» ήταν όρος που προτάθηκε από όσες υποστήριζαν ότι η επιστημονική συμβολή των γυναικών θα μετασχημάτιζε θεμελιωδώς τα παραδείγματα των γνωστικών πεδίων. Οι φεμινίστριες επιστημότισσες επισήμαναν από νωρίς ότι η μελέτη των γυναικών δεν θα πρόσθετε μόνο νέες θεματικές, αλλά θα εξανάγκαζε και στην κριτική επανεξέταση των προταγμάτων και προτύπων του υπάρχοντος επιστημονικού έργου. «Ανακαλύπτουμε σιγά σιγά», έγραφαν τρεις φεμινίστριες ιστορικοί, «ότι το να εγγράψει κανείς τις γυναίκες στην ιστορία προϋποθέτει κατ' ανάγκη τον επαυρισμό και τη διεύρυνση των παραδοσιακών αντιλήψεων περί ιστορικά σημαντικού, προκειμένου να περιλάβουν και την προσωπική, υποκειμενική εμπειρία εκτός από τις δημόσιες και πολιτικές δραστηριότητες. Δεν θα ήταν υπερβολή να πούμε ότι, παρά τον διστακτικό χαρακτήρα των σημερινών πρώτων βημάτων προς αυτή την κατεύθυνση, αυτή η μεθοδολογία δεν συνεπάγεται απλώς μια νέα ιστορία των γυναικών, αλλά και μια νέα ιστορία»⁵. Το κατά πόσον αυτή η νέα ιστορία δεν θα συμπεριλάμβανε απλώς αλλά και θα ερμήνευε την εμπειρία των γυναικών εξαρτιόταν από το εάν η έννοια του «φύλου» μπορούσε να αναπτυχθεί ως κατηγορία ανάλυσης. Εδώ οι αναλογίες με την τάξη και τη φυλή ήσαν ρητές· και μάλιστα οι πολιτικά ευρύτερες προσεγγίσεις στον τομέα των γυναικείων σπουδών έκαναν σταθερά επίκληση και στις τρεις κατηγορίες ως θεμελιώδους σημασίας για τη νέα ιστοριογραφία⁶. Το ενδιαφέρον για την τάξη, τη φυλή και το φύλο σηματοδοτούσε, πρώ-

τον, τη δέσμευση της ερευνητριάς σε μια ιστορία η οποία περιείχε τις ιστορίες των καταπιεσμένων και η οποία θα ανέλυε τη σημασία και τη φύση της καταπίεσής τους, και, δεύτερον, τη θεωρητική παραδοχή ότι οι ανισότητες της εξουσίας οργανώνονται πάνω σε τρεις τουλάχιστον άξονες.

Η επίκληση της τάξης, της φυλής και του φύλου δίνει την εντύπωση ότι οι τρεις όροι είναι ισοδύναμοι, αλλά στην πραγματικότητα δεν συμβαίνει καθόλου κάτι τέτοιο. Ενώ η «τάξη» σχεδόν κατά κανόνα στηρίζεται στη θεωρία που επεξεργάστηκε λεπτομερώς ο Μαρξ (και η οποία έκτοτε έχει εμπλουτιστεί με νέες επεξεργασίες) περί οικονομικού καθορισμού και ιστορικής αλλαγής, η «φυλή» και το «φύλο» δεν εμπειριέχουν τέτοιους θεωρητικούς συνειρμούς. Δεν υπάρχει ομοφωνία μεταξύ αυτών που χρησιμοποιούν έννοιες της τάξης. Ορισμένοι μελετητές χρησιμοποιούν βεμπεριανές έννοιες, άλλοι χρησιμοποιούν την τάξη ως συγκυριακό ευρετικό εργαλείο. Εντούτοις, όταν επικαλούμεθα την τάξη, δουλεύουμε είτε υιοθετώντας είτε απορρίπτοντας ένα σύνολο ορισμών οι οποίοι, στην περίπτωση του μαρξισμού, εμπριέχουν μιαν αντίληψη οικονομικής αιτιότητας και μιαν οπτική της διαλεκτικής πορείας την οποία ακολουθεί η ιστορία. Δεν υπάρχει αντίστοιχη σαφήνεια ή συνοχή ούτε για τη φυλή ούτε για το φύλο. Στην περίπτωση του φύλου, η έως τώρα χρήση του δεν αντανακλά μόνο ευρύ φάσμα θεωρητικών θέσεων αλλά και απλές περιγραφικές αναφορές στις σχέσεις ανάμεσα στα φύλα.

Οι φεμινίστριες ιστορικοί, των οποίων η κατάρτιση, όπως και των περισσότερων ιστορικών, τις εξοικειώνει περισσότερο με την περιγραφή παρά με τη θεωρία, στρέφονται ωστόσο όλο και περισσότερο στην αναζήτηση εφαρμόσιμων θεωρητικών διατυπώσεων. Κι αυτό για δύο τουλάχιστον λόγους. Πρώτον, ο αυξανόμενος αριθμός μονογραφιών στην ιστορία των γυναικών μοιάζει να απαιτεί κάποια συνθετική οπτική, ικανή να εξηγήσει συνέχειες και ασυνέχειες, αλλά και να ερμηνεύσει τόσο την εμμονή ανισοτήτων όσο και τις ριζικά διαφορετικές κοινωνικές εμπειρίες. Δεύτερον, η αναντιστοιχία ανάμεσα στην υψηλή ποιότητα των πρόσφατων εργασιών στην ιστορία των γυναικών και στη συνεχιζόμενη περιθωριακή τους θέση στο σύνολο του ιστορικού πεδίου (όπως καταγράφεται στα διδακτικά εγχειρίδια, τα προγράμματα διδασκα-

λίας και τις μονογραφίες) αναδεικνύει τα όρια των περιγραφικών προσεγγίσεων που δεν πραγματεύονται κυρίαρχες έννοιες του γνωστικού πεδίου, ή τουλάχιστον δεν πραγματεύονται αυτές τις έννοιες με τέτοιο τρόπο ώστε να αμφισβητήσουν την ισχύ τους και ίσως να τις μετασχηματίσουν. Έχει άλλωστε φανεί ότι δεν αρκεί για τις ιστορικούς των γυναικών να αποδείξουν είτε ότι οι γυναίκες είχαν ιστορία είτε ότι οι γυναίκες συμμετείχαν στις μείζονες πολιτικές ανακατατάξεις του δυτικού πολιτισμού. Όσον αφορά την ιστορία των γυναικών, οι περισσότεροι μη φεμινιστές ιστορικοί (άντρες και γυναίκες) αντέδρασαν ως εξής: αναγνώρισαν μεν την ύπαρξή της και στη συνέχεια τη διαχώρισαν ή την παραμέρισαν («οι γυναίκες είχαν μια χωριστή ιστορία από τους άντρες, ας αφήσουμε λοιπόν τις φεμινίστριες να ασχοληθούν με την ιστορία των γυναικών, η οποία δεν μας αφορά» ή «η ιστορία των γυναικών αφορά το βιολογικό φύλο και την οικογένεια και θα έπρεπε να ασκείται χωριστά από την πολιτική και οικονομική ιστορία»). Όσον αφορά το θέμα της συμμετοχής των γυναικών, η ανταπόκριση υπήρξε, στην καλύτερη περίπτωση, σχεδόν μηδαμινή («η αντίληψή μου για τη Γαλλική Επανάσταση δεν επηρεάζεται από το γεγονός ότι οι γυναίκες συμμετείχαν σε αυτήν»). Η πρόκληση που αντιπροσωπεύουν αυτές οι αντιδράσεις είναι, εντέλει, θεωρητικής υφής. Απαιτεί να αναλύσουμε όχι μόνο τη σχέση ανάμεσα στην αντρική και τη γυναικεία εμπειρία στο παρελθόν, αλλά και τη σύνδεση ανάμεσα στην παλαιότερη ιστορία και τη σημερινή ιστοριογραφική πρακτική. Πώς επηρεάζει το φύλο τις ανθρώπινες κοινωνικές σχέσεις; Πώς σημασιοδοτεί το φύλο την οργάνωση και αντίληψη της ιστορικής γνώσης; Οι απαντήσεις εξαρτώνται από το φύλο ως αναλυτική κατηγορία.

I

Οι απόπειρες των ιστορικών να επεξεργαστούν θεωρητικά το φύλο εξακολουθούν κατά κανόνα να υιοθετούν παραδοσιακές προσεγγίσεις των κοινωνικών επιστημών, χρησιμοποιώντας καθιερωμένες διατυπώσεις που προσφέρουν οικουμενικές αιτιακές εξηγήσεις. Στην καλύτερη περίπτωση οι θεωρίες αυτές έχουν περιορισμένη εμβέλεια, επειδή συνήθως

περιέχουν αναγωγικές ή εξαιρετικά απλουστευτικές γενικεύσεις οι οποίες υπονομεύουν όχι μόνο την κοινή αντίληψη της ιστοριογραφίας περί πολλαπλότητας της κοινωνικής αιτιότητας, αλλά και τη δέσμευση των φεμινιστριών να κάνουν αναλύσεις που θα οδηγήσουν σε αλλαγές. Μια σύντομη επισκόπηση αυτών των θεωριών θα καταδείξει τα όριά τους και θα μας επιτρέψει να προτείνουμε μια εναλλακτική προσέγγιση.

Οι προσεγγίσεις που υιοθετούν οι περισσότερες ιστορικοί υπάγονται σε δύο διακριτές κατηγορίες. Η πρώτη είναι ουσιαστικά περιγραφική αναφέρεται δηλαδή στην ύπαρξη φαινομένων ή πραγματικοτήτων χωρίς να επιχειρεί κάποια ερμηνεία, εξήγηση ή απόδοση αιτιότητας. Η δεύτερη χρήση είναι αιτιακή επεξεργάζεται θεωρητικές προσεγγίσεις για τη φύση των φαινομένων ή πραγματικοτήτων στην προσπάθειά της να κατανοήσει πώς και γιατί αυτά τα φαινόμενα ή οι πραγματικότητες προσλαμβάνουν την εκάστοτε μορφή τους.

Στην απλούστερη χρήση του το «φύλο» είναι συνώνυμο με τις «γυναίκες». Πολυάριθμα βιβλία και άρθρα με θέμα την ιστορία των γυναικών έχουν αντικαταστήσει τα τελευταία χρόνια τη λέξη «γυναίκες» με τη λέξη «φύλο» στους τίτλους τους. Σε ορισμένες περιπτώσεις η χρήση αυτή, παρότι αμυδρά αναφέρεται σε κάποιες αναλυτικές έννοιες, στην πραγματικότητα έχει να κάνει με την πολιτική αποδοχή του πεδίου. Εδώ η χρήση του «φύλου» σκοπό έχει να υποδηλώσει την επιστημονική σοβαρότητα ενός έργου, γιατί το «φύλο» ηχεί πιο ουδέτερα και πιο αντικειμενικά από τη λέξη «γυναίκες». Ο όρος «φύλο» μοιάζει να ταιριάζει με την επιστημονική ορολογία της κοινωνικής επιστήμης και έτσι αποσυνδέεται από την (υποτιθέμενα «έξαλλη») πολιτική του φεμινισμού. Αυτή η χρήση του «φύλου» δεν εμπεριέχει καμιά ρητή αναφορά στην ανισότητα ή την εξουσία, ούτε κατονομάζει την αδικημένη (και έως τώρα αόρατη) πλευρά. Ενώ ο όρος «ιστορία των γυναικών» διακηρύσσει την πολιτική του επιβεβαιώνοντας (αντίθετα προς την καθιερωμένη πρακτική) ότι οι γυναίκες είναι έγκυρα ιστορικά υποκείμενα, το «φύλο» περιλαμβάνει μεν, αλλά δεν κατονομάζει, τις γυναίκες, και έτσι μοιάζει να μη θέτει καμιά κριτική απειλή. Αυτή η χρήση του «φύλου» αποτελεί τη μία όψη ενός ευρύτερου φαινομένου που μπορεί να ονομαστεί αναζήτηση ακαδημαϊκής νομιμοποίησης από την πλευρά των φεμινιστικών επιστημονικών μελετών στη δεκαετία του 1980.

Αλλά μόνο μία όψη. Το «φύλο» ως υποκατάστατο των «γυναικών» χρησιμοποιείται επίσης για να υποδηλώσει ότι οι πληροφορίες για τις γυναίκες είναι αναγκαστικά και πληροφορίες για τους άντρες, ότι η μελέτη των μεν προϋποθέτει τη μελέτη των δε. Η χρήση αυτή επιμένει ότι ο κόσμος των γυναικών είναι τμήμα του κόσμου των αντρών, ότι δημιουργήθηκε μέσα σε αυτόν και από αυτόν. Η χρήση αυτή απορρίπτει την ερμηνευτική χρησιμότητα της έννοιας των χωριστών σφαιρών, καθώς διατείνεται ότι το να μελετούμε τις γυναίκες μεμονωμένα διαιωνίζει τη μυθοπλασία ότι η μία σφαίρα, η εμπειρία του ενός βιολογικού φύλου, έχει ελάχιστη ή και καμιά σχέση με την άλλη. Επιπλέον, ο όρος «φύλο» χρησιμοποιείται επίσης για να καταδείξει τις κοινωνικές σχέσεις ανάμεσα στα φύλα. Η χρήση του απορρίπτει ρητά τις βιολογικές εξηγήσεις, όπως εκείνες που εντοπίζουν έναν κοινό παρονομαστή για τις διαφορετικές μορφές της γυναικείας υποτέλειας στο γεγονός ότι οι γυναίκες έχουν την ικανότητα να γεννούν και ότι οι άντρες διαθέτουν μεγαλύτερη μυϊκή δύναμη. Αντίθετα, το φύλο γίνεται τρόπος που δηλώνει «πολιτισμικές κατασκευές» – δηλαδή την αμιγώς κοινωνική δημιουργία ιδεών σχετικά με τους ρόλους που αρμόζουν σε γυναίκες και άντρες. Είναι ένας τρόπος να αναφερόμαστε στις αποκλειστικά κοινωνικές ρίζες των υποκειμενικών ταυτοτήτων αντρών και γυναικών. Οριζόμενο έτσι, το φύλο αποτελεί κοινωνική κατηγορία που επιβάλλεται σε ένα έμφυλο σώμα⁷. Καθώς πολλαπλασιάζονται συνεχώς οι μελέτες γύρω από το βιολογικό φύλο και τη σεξουαλικότητα, το φύλο μοιάζει να έχει γίνει εξαιρετικά χρήσιμη λέξη επειδή προσφέρει τη δυνατότητα να διαχωρίζουμε τη σεξουαλική πρακτική από τους κοινωνικούς ρόλους που αποδίδονται στις γυναίκες και τους άντρες. Παρά το γεγονός ότι οι μελετήτριες αναγνωρίζουν τη σύνδεση ανάμεσα στο βιολογικό φύλο και τους «ρόλους των φύλων» (όπως τους αποκαλούν οι κοινωνιολόγοι της οικογένειας), οι ίδιες δεν θεωρούν αυτονόητη την ύπαρξη κάποιου απλού ή άμεσου συστήματος σύνδεσης. Η χρήση του φύλου δίνει έμφαση σε ένα ολόκληρο σύστημα σχέσεων που μπορεί να περιλαμβάνει το βιολογικό φύλο, αλλά δεν καθορίζεται άμεσα από το βιολογικό φύλο, ούτε καθορίζει άμεσα τη σεξουαλικότητα.

Αυτές οι περιγραφικές χρήσεις του φύλου υιοθετούνται κατά κανόνα από τις ιστορικούς για να χαρτογραφήσουν ένα νέο πεδίο. Με τη

στροφή της κοινωνικής ιστορίας σε νέα αντικείμενα μελέτης, το φύλο προσφερόταν για την πραγμάτευση ζητημάτων όπως οι γυναίκες, τα παιδιά, οι οικογένειες και οι έμφυλες ιδεολογίες. Αυτή η χρήση του φύλου, με άλλα λόγια, αναφέρεται μόνο σε εκείνα τα πεδία –δομικά αλλά και ιδεολογικά– που προϋποθέτουν σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα. Κι επειδή, φαινομενικά, ο πόλεμος, η διπλωματία και η υψηλή πολιτική δεν πραγματεύονται ρητά αυτές τις σχέσεις, το φύλο μοιάζει να μην έχει εφαρμογή σε αυτούς τους τομείς, και έτσι παραμένει έξω από τη σκέψη όσων ιστορικών ασχολούνται με ζητήματα πολιτικής και εξουσίας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να υιοθετείται μια κάποια λειτουργιστική οπτική που εντέλει έχει τις ρίζες της στη βιολογία, και να διαιωνίζεται η ιδέα των χωριστών σφαιρών (βιολογικό φύλο ή πολιτική, οικογένεια ή έθνος, γυναίκες ή άντρες) στην ιστοριογραφία. Παρότι το φύλο σε αυτή τη χρήση αποδέχεται ρητά ότι οι σχέσεις ανάμεσα στα φύλα είναι κοινωνικές, δεν λέει καθόλου γιατί αυτές οι σχέσεις κατασκευάζονται έτσι, πώς λειτουργούν ή πώς αλλάζουν. Στην περιγραφική του χρήση λοιπόν το φύλο είναι μια έννοια η οποία συνδέεται με τη μελέτη ζητημάτων που αναφέρονται στις γυναίκες. Το φύλο αποτελεί νέα θεματική, νέο πεδίο ιστορικής έρευνας, αλλά δεν έχει την αναλυτική ισχύ να πραγματεύεται (και να αλλάζει) τα υπάρχοντα επιστημολογικά παραδείγματα της ιστορίας.

Ορισμένες ιστορικοί είχαν βέβαια επίγνωση αυτού του προβλήματος, εξού και οι προσπάθειες να χρησιμοποιηθούν θεωρίες που θα μπορούσαν να εξηγήσουν την έννοια του φύλου και να ερμηνεύσουν την έννοια της ιστορικής αλλαγής. Για την ακρίβεια, η πρόκληση ήταν να συμφιλιωθεί η θεωρία, η οποία διατυπωνόταν με γενικούς ή καθολικούς όρους, με την ιστορία, η οποία πραγματευόταν αποκλειστικά την ιδιαιτερότητα των εκάστοτε ιδιαίτερων συμφραζομένων και τις θεμελιώδεις αλλαγές. Το αποτέλεσμα υπήρξε εξαιρετικά εκλεκτικό: αποσπασματικά δάνεια που ακυρώνουν την αναλυτική ισχύ μιας συγκεκριμένης θεωρίας ή, χειρότερα ακόμη, που χρησιμοποιούν τις αρχές της χωρίς επίγνωση των συνεπειών τους· ή πραγματείες περί αλλαγής οι οποίες, επειδή στηρίζονται σε οικουμενικές θεωρίες, απλώς εικονογραφούν θέματα ακίνητα στο χρόνο· ή καταπληκτικά επινοητικές μελέτες, στις οποίες όμως η θεωρία είναι τόσο επιμελώς κρυμμένη ώστε οι μελέ-

τες αυτές δεν μπορούν να χρησιμεύσουν ως μοντέλα για άλλες έρευνες. Επειδή οι θεωρίες από τις οποίες αντλούν οι ιστορικοί συχνά δεν διατυπώνουν ρητά όλες τις επιπτώσεις που απορρέουν από αυτές, αξίζει να αφιερώσουμε κάποιο χρόνο σε αυτό το έργο. Γιατί μόνο μέσω μιας τέτοιας άσκησης μπορούμε να αποτιμήσουμε τη χρησιμότητα αυτών των θεωριών και να επιχειρήσουμε να αρθρώσουμε μια πιο ισχυρή θεωρητική προσέγγιση.

Οι φεμινίστριες ιστορικοί έχουν χρησιμοποιήσει πληθώρα προσεγγίσεων για την ανάλυση του φύλου, αλλά οι προσεγγίσεις αυτές εντέλει καταλήγουν στην επιλογή ανάμεσα σε τρεις θεωρητικές θέσεις⁸. Η πρώτη, αμιγώς φεμινιστικό εγχείρημα, επιχειρεί να εξηγήσει τις αρχές της πατριαρχίας. Η δεύτερη εντάσσεται σε μια μαρξιστική παράδοση, την οποία επιχειρεί να συμφιλιώσει με φεμινιστικές κριτικές. Η τρίτη, που είναι θεμελιωδώς διαιρεμένη ανάμεσα στους γάλλους μεταδομιστές και τους αγγλοσάξονες εκπροσώπους της θεωρίας των σχέσεων με το αντικείμενο, αντλεί από τις διαφορετικές αυτές σχολές ψυχανάλυσης για να εξηγήσει την παραγωγή και αναπαραγωγή της έμφυλης ταυτότητας του υποκειμένου.

Οι ερευνήτριες που επεξεργάζονται θεωρίες της πατριαρχίας έχουν στρέψει την προσοχή τους στην υποτέλεια των γυναικών και έχουν εντοπίσει την εξήγησή της στην «ανάγκη» του αρσενικού να εξουσιάζει το θηλυκό. Σε μια εύστοχη παραλλαγή του Χέγκελ, η Μέρι Ο'Μπράιεν όρισε την αντρική κυριαρχία ως αποτέλεσμα της επιθυμίας των αντρών να υπερβούν την αποξένωσή τους από τα μέσα αναπαραγωγής του είδους. Η αρχή της γενεαλογικής συνέχειας αποκαθιστά την υπεροχή της πατρότητας και ουσκοτίζει το πραγματικό έργο και την κοινωνική πραγματικότητα της γυναικείας εργασίας στην τεκνοποιία. Η πηγή της απελευθέρωσης των γυναικών έγκειται στην «επαρκή κατανόηση της διαδικασίας της αναπαραγωγής», στην αποτίμηση της αντίφασης ανάμεσα στη φύση του αναπαραγωγικού έργου των γυναικών και στις (αντρικές) παραπλανητικές ιδεολογικές διαστρεβλώσεις της⁹. Για τη Σούλαμιθ Φαϊρστούουν, η αναπαραγωγή ήταν επίσης η «πικρή παγίδα» για τις γυναίκες. Στην πιο υλιστική της ανάλυση, ωστόσο, η απελευθέρωση θα επιτευχθεί με τους μετασχηματισμούς στην αναπαραγωγική τεχνολογία, η οποία πιθανώς σε κάποιο όχι και τόσο μακρινό μέλλον

να καταργήσει την αναγκαστική λειτουργία των σωμάτων των γυναικών ως φορέων της αναπαραγωγής του είδους¹⁰.

Εάν η αναπαραγωγή ήταν για ορισμένες το κλειδί για την ερμηνεία της πατριαρχίας, η απάντηση ήταν για άλλες η ίδια η σεξουαλικότητα. Οι τολμηρές διατυπώσεις της Κάθριν ΜακΚίνον ήταν ταυτόχρονα πρωτότυπες αλλά και χαρακτηριστικές μιας συγκεκριμένης προσέγγισης: «Η σεξουαλικότητα είναι για το φεμινισμό ό,τι η εργασία για το μαρξισμό: ό,τι πιο δικό μας διαθέτουμε, αλλά και αυτό που περισσότερο ιδιοποιούνται άλλοι». «Η σεξουαλική πραγματοποίηση είναι η πρωταρχική διαδικασία της υποτέλειας των γυναικών. Συνενώνει την πράξη με τη λέξη, την κατασκευή με την έκφραση, την αντίληψη με τον εξαναγκασμό, το μύθο με την πραγματικότητα. Ο άντρας γαμεί τη γυναίκα: υποκείμενο - ρήμα - αντικείμενο»¹¹. Συνεχίζοντας την αναλογία της με τον Μαρξ, η ΜακΚίνον πρότεινε, στη θέση του διαλεκτικού υλισμού, τη διαδικασία αυτοσυνείδησης ως μέθοδο ανάλυσης του φεμινισμού. Μέσα από την έκφραση της κοινής εμπειρίας πραγματοποίησης, υποστήριξε, οι γυναίκες κατανοούν εντέλει την κοινή ταυτότητά τους και έτσι παρακινούνται στην πολιτική πράξη. Παρόλο που οι σχέσεις των δύο φύλων ορίζονται ως κοινωνικές στην ανάλυση της ΜακΚίνον, τίποτα εκτός από την εγγενή ανισότητα της ίδιας της σεξουαλικής σχέσης δεν εξηγεί γιατί το σύστημα εξουσίας λειτουργεί όπως λειτουργεί. Η πηγή των άνισων σχέσεων ανάμεσα στα φύλα είναι, εντέλει, οι άνισες σχέσεις ανάμεσα στα φύλα. Και ενώ σημειώνει ότι η ανισότητα που πηγάζει από τη σεξουαλικότητα ενσαρκώνεται σε ένα «ολόκληρο σύστημα κοινωνικών σχέσεων», δεν εξηγεί πώς λειτουργεί αυτό το σύστημα¹².

Οι θεωρητικές επεξεργασίες της πατριαρχίας έχουν θέσει σημαντικά ερωτήματα γύρω από την ανισότητα αντρών και γυναικών, αλλά για τις ιστορικούς οι θεωρίες αυτές δημιουργούν προβλήματα. Πρώτον, ενώ προσφέρουν μίαν ανάλυση που αφορά αποκλειστικά το έμφυλο σύστημα, ταυτόχρονα βεβαιώνουν την υπεροχή αυτού του συστήματος σε κάθε κοινωνική οργάνωση. Αλλά οι θεωρίες της πατριαρχίας δεν δείχνουν τη σχέση ανάμεσα στην ανισότητα που απορρέει από το φύλο και σε άλλες ανισότητες. Δεύτερον, είτε ερμηνεύουν την κυριαρχία ως μορφή οικειοποίησης εκ μέρους των αντρών του αναπαραγωγικού έργου των

γυναικών, είτε ως σεξουαλική πραγματοποίηση των γυναικών από τους άντρες, η ανάλυση στηρίζεται πάντοτε στη σωματική διαφορά. Κάθε σωματική διαφορά προσλαμβάνει οικουμενική και αναλλοίωτη μορφή, ακόμη κι όταν οι μελετήτριες της πατριαρχίας λαμβάνουν υπόψη τους την ύπαρξη των μεταλλασσόμενων μορφών και συστημάτων της έμφυλης ανισότητας¹³. Μια θεωρία που στηρίζεται στη μοναδική μεταβλητή της σωματικής διαφοράς θέτει προβλήματα για τις ιστορικούς: προϋποθέτει ένα σταθερό ή εγγενές νόημα για το ανθρώπινο σώμα –εκτός κοινωνικών ή πολιτισμικών κατασκευών– και συνεπώς την ανισοτιότητα του ίδιου του φύλου. Υπό μία έννοια, η ιστορία εγγράφεται στη σφαίρα των επιφανομένων, παρέχοντας άπειρες παραλλαγές στο αναλλοίωτο θέμα μιας παγιωμένης έμφυλης ανισότητας.

Οι μαρξίστριες φεμινίστριες διαθέτουν μια πιο ιστορική προσέγγιση, καθώς τις καθοδηγεί μια θεωρία της ιστορίας. Αλλά, πέρα από τις όποιες παραλλαγές και προσαρμογές έχουν υπάρξει ίσαμε τώρα, η επικράτηση της άποψης ότι πρέπει να υπάρχει μια «ωλική» εξήγηση για το φύλο έχει περιορίσει ή τουλάχιστον επιβραδύνει την ανάπτυξη νέων αναλυτικών κατευθύνσεων. Είτε προτείνεται η λεγόμενη λύση «διττών συστημάτων» (η οποία προϋποθέτει τα χωριστά αλλά αλληλοεπηρεαζόμενα πεδία του καπιταλισμού και της πατριαρχίας), είτε η ανάλυση που εδράζεται πιο σταθερά στις ορθόδοξες μαρξιστικές συζητήσεις περί τρόπων παραγωγής, η εξήγηση για τις πηγές και τις αλλαγές στα έμφυλα συστήματα εντοπίζεται εκτός του καταμερισμού της εργασίας ανάμεσα στα φύλα. Οι οικογένειες, τα νοικοκυριά και η σεξουαλικότητα είναι όλα, εντέλει, προϊόντα των μεταβαλλόμενων τρόπων παραγωγής. Σε αυτό το συμπέρασμα κατέληξαν οι διερευνήσεις του Ένγκελς στην *Καταγωγή της Οικογένειας*¹⁴, και σε αυτή τη θέση στηρίζεται εντέλει η ανάλυση της οικονομολόγου Χάιντι Χάρτμαν. Η Χάρτμαν επιμένει ότι πρέπει να εκλαμβάνουμε την πατριαρχία και τον καπιταλισμό ως χωριστά συστήματα που βρίσκονται ωστόσο σε αλληλεπίδραση. Καθώς όμως αναπτύσσει την επιχειρηματολογία της, η οικονομική αιτιότητα παίρνει το προβάδισμα, και η πατριαρχία πάντοτε εξελίσσεται και αλλάζει ως συνάρτηση των σχέσεων παραγωγής¹⁵.

Οι πρώιμες συζητήσεις μεταξύ των μαρξιστριών φεμινιστριών περιστρέφονταν γύρω από την ίδια κατηγορία προβλημάτων: την απόρρι-

ψη της ουσιοκρατικής αντίληψης όσων υποστήριζαν ότι οι «ανάγκες της βιολογικής αναπαραγωγής» καθορίζουν τον καταμερισμό της εργασίας ανάμεσα στα φύλα στον καπιταλισμό· το πόσο μάταιο είναι να εισάγει κανείς «τρόπους αναπαραγωγής» στις συζητήσεις για τους τρόπους παραγωγής (ο πρώτος όρος παραμένει αντιθετική κατηγορία και δεν προσλαμβάνει ίση θέση με τους τρόπους παραγωγής)· την αναγνώριση ότι τα οικονομικά συστήματα δεν καθορίζουν άμεσα τις έμφυλες σχέσεις, και μάλιστα ότι η υποτέλεια των γυναικών προηγείται χρονικά του καπιταλισμού και εξακολουθεί να υπάρχει στο σοσιαλισμό· την αναζήτηση ωστόσο μιας υλικής εξήγησης που αποκλείει φυσικές σωματικές διαφορές¹⁶. Σημαντική προσπάθεια να ξεφύγει από αυτόν τον κύκλο προβλημάτων έκανε η Τζόουν Κέλι στο άρθρο της «Η διπλή οπτική της φεμινιστικής θεωρίας», όπου υποστήριξε ότι τα οικονομικά και έμφυλα συστήματα δέχονται αμοιβαίες επιδράσεις στην παραγωγή κοινωνικών και ιστορικών εμπειριών· ότι κανένα από τα δύο συστήματα δεν είναι αιτιακό, αλλά ότι και τα δύο «λειτουργούν ταυτόχρονα για να αναπαραγάγουν τις κοινωνικοοικονομικές και ανδροκρατούμενες δομές μιας [...] συγκεκριμένης τάξης πραγμάτων». Η άποψη της Κέλι ότι τα έμφυλα συστήματα έχουν ανεξάρτητη ύπαρξη προσέφερε μια εξαιρετικά σημαντική εννοιολογική αφετηρία, αλλά η εμμονή της να μην εγκαταλείψει ένα μαρξιστικό πλαίσιο την οδήγησε να δώσει έμφαση στον αιτιακό ρόλο των οικονομικών παραγόντων ακόμα και στον καθορισμό του έμφυλου συστήματος. «Η σχέση ανάμεσα στα δύο φύλα λειτουργεί σε συνάρτηση με, και μέσα από, τις κοινωνικοοικονομικές δομές, καθώς και τις δομές που στηρίζονται στη διάκριση βιολογικού / κοινωνικού φύλου»¹⁷. Η Κέλι εισήγαγε την έννοια της «κοινωνικής πραγματικότητας που στηρίζεται στα φύλα», αλλά έκλινε υπέρ της έμφασης στην κοινωνική μάλλον παρά στην έμφυλη φύση αυτής της πραγματικότητας και, κατά κανόνα, ο τρόπος που χρησιμοποιεί τον όρο «κοινωνικός» παραπέμπει στις οικονομικές σχέσεις παραγωγής.

Η πιο σημαντική διερεύνηση της σεξουαλικότητας από αμερικανίδες φεμινίστριες είναι στο *Powers of Desire* (*Εξουσίες της επιθυμίας*), ένα ανθολόγιο κειμένων που εκδόθηκε το 1983¹⁸. Επηρεασμένες από την αυξανόμενη προσοχή που έδιναν στη σεξουαλικότητα τόσο γυναί-

κες που συμμετείχαν ενεργά στο κίνημα όσο και επιστημότισσες, από την επιμονή του γάλλου φιλοσόφου Μισέλ Φουκό ότι η σεξουαλικότητα παράγεται σε ιστορικά συμφραζόμενα, και από την πεποίθηση ότι η σύγχρονη «σεξουαλική επανάσταση» απαιτεί σοβαρή ανάλυση, οι συγγραφείς τοποθετούν την «πολιτική του φύλου» στο επίκεντρο της έρευνάς τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο θέτουν εκ νέου το ερώτημα της αιτιότητας και προσφέρουν ποικίλες λύσεις σε αυτό· για την ακρίβεια, ο πραγματικά συναρπαστικός χαρακτήρας αυτού του τόμου οφείλεται στην απουσία αναλυτικής ομοφωνίας, στην αίσθηση αναλυτικής έντασης που μεταδίδει. Και παρότι κάποιες συγγραφείς έχουν την τάση να τονίζουν την αιτιότητα των κοινωνικών (και συχνά εννοούν «οικονομικών») συμφραζομένων, ωστόσο δεν παραλείπουν να υπαινιχθούν παράλληλα ότι είναι σημαντικό να μελετηθεί «η ψυχική δόμηση της ταυτότητας του φύλου». Εάν σε κάποια σημεία λέγεται ότι η «ιδεολογία του φύλου» «αντανακλά» οικονομικές και κοινωνικές δομές, είναι όμως σημαντικό ότι αναγνωρίζεται η ανάγκη να κατανοηθεί ο περίπλοκος «δεσμός ανάμεσα στην κοινωνία και τη σταθερή ψυχική δομή»¹⁹. Παράλληλα, οι επιμελήτριες του τόμου προσυπογράφουν την επισήμανση της Τζέσικα Μπέντζαμιν* ότι η πολιτική πρέπει να στρέφει την προσοχή της και «στις ερωτικές, φανταστικές συνιστώσες της ανθρώπινης ζωής», αλλά κανένα άρθρο εκτός από της Μπέντζαμιν δεν πραγματεύεται σε βάθος ή σοβαρά τα θεωρητικά ζητήματα που θίγει εκείνη²⁰. Αντίθετα, το βασικό νήμα που διατρέχει ολω τον τόμο είναι η υπόθεση ότι ο μαρξισμός μπορεί να διευρυνθεί ώστε να συμπεριλάβει συζητήσεις γύρω από την ιδεολογία, τον πολιτισμό και την ψυχολογία, και ότι αυτή η διεύρυνση μπορεί να επιτευχθεί μέσα ακριβώς από την εξέταση συγκεκριμένων στοιχείων που επιχειρούν τα περισσότερα άρθρα. Το πλεονέκτημα αυτής της προσέγγισης έγκειται στο ότι αποφεύγει τις έντονα διαφορετικές θέσεις, το μειονέκτημα στο ότι αφήνει άθικτη μια ήδη πλήρως αρθρωμένη θεωρία που μας γυρίζει πάλι πίσω, από τις σχέσεις των δύο φύλων στις σχέσεις παραγωγής.

* Για την Τζέσικα Μπέντζαμιν βλ. Χρύση Ιγγλέση, «Φεμινιστικές θεωρίες για τη μητρότητα: Οι γυναίκες εξερευνούν τα σκοτεινά τοπία της φαντασίωσης», *Λίνη φεμινιστικό περιοδικό* 7 (1994), σ. 19-20 (Σ.τ.Μ.).

Εάν συγκρίνουμε τις αμερικανικές μαρξιστικές-φemminιστικές προσπάθειες, που έχουν διερευνητικό χαρακτήρα και καλύπτουν ευρύ φάσμα, με τις αντίστοιχες αγγλικές, που συνδέονται πιο στενά με την πολιτική μιας ισχυρής και βιώσιμης μαρξιστικής παράδοσης, θα δούμε ότι οι Αγγλίδες έχουν επιδείξει ίσα με σήμερα μεγαλύτερη δυσκολία στο να αμφισβητήσουν τους περιορισμούς αυστηρά ντετερμινιστικών εξηγήσεων. Αυτή η δυσκολία φαίνεται πιο ανάγλυφα στις διαμάχες του περιοδικού *New Left Review* ανάμεσα στη Μισέλ Μπάρετ και τις επικρίτριάς της, οι οποίες την κατηγορούν ότι εγκαταλείπει την υλιστική ανάλυση του κατά φύλο καταμερισμού της εργασίας στον καπιταλισμό²¹. Φαίνεται επίσης καθαρά στο γεγονός ότι μια πρώτη φεμινιστική απόπειρα συμφιλίωσης της ψυχανάλυσης με το μαρξισμό αντικαταστάθηκε από την επιλογή της μιας ή της άλλης από αυτές τις δύο θεωρητικές θέσεις από τις ίδιες ερευνήτριες που παλαιότερα επέμεναν ότι ο συγκερασμός των δύο θέσεων ήταν ως έναν βαθμό εφικτός²². Η δυσκολία που αντιμετωπίζουν οι αγγλίδες και οι αμερικανίδες φεμινίστριες που εργάζονται εντός του μαρξισμού είναι εμφανής στο έργο στο οποίο αναφέρθηκα. Το πρόβλημα που αντιμετωπίζουν είναι το αντίστροφο από εκείνο που θέτει η θεωρία της πατριαρχίας. Γιατί στο μαρξισμό η έννοια του φύλου αντιμετωπίστηκε επί μακρόν και εξακολουθεί να αντιμετωπίζεται ως υποπροϊόν των μεταβαλλόμενων οικονομικών δομών· δεν αναγνωρίζεται στο φύλο καμιά ανεξάρτητη αναλυτική ιδιότητα.

Εάν επιχειρήσουμε μια επισκόπηση της ψυχαναλυτικής θεωρίας, πρέπει να καθορίσουμε τις σχολές, αφού οι διάφορες προσεγγίσεις συνήθως ταξινομούνται βάσει της εθνικής καταγωγής των ιδρυτικών μορφών τους και της πλειονότητας των εκπροσώπων τους. Υπάρχει η αγγλοσαξονική σχολή, που εργάζεται με τους όρους που θέτουν οι θεωρίες των σχέσεων με το αντικείμενο. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η Νάνσι Τσόντοροου είναι το όνομα που αμέσως συνδέεται με αυτή την προσέγγιση. Μεγάλη επιρροή στις αμερικανίδες ερευνήτριες, συμπεριλαμβανομένων και των ιστορικών, έχει και το έργο της Κάρολ Τζίλιγκαν. Το έργο της Τζίλιγκαν αντλεί από το έργο της Τσόντοροου, αλλά ενδιαφέρεται λιγότερο για την κατασκευή του υποκειμένου και περισσότερο για την ηθική ανάπτυξη και συμπεριφορά. Σε αντίθεση με την αγγλο-

σαξονική σχολή, η γαλλική σχολή στηρίζεται στις δομιστικές και μεταδομιστικές αναγνώσεις του Φρόιντ βάσει των θεωριών της γλώσσας (για τις φεμινίστριες, η μορφή-κλειδί είναι ο Ζακ Λακάν).

Και οι δύο σχολές ενδιαφέρονται για τις διαδικασίες με τις οποίες δημιουργείται η ταυτότητα του υποκειμένου· και οι δύο εστιάζουν την προσοχή τους στα πρώτα στάδια ανάπτυξης του παιδιού για να εντοπίσουν τα κλειδιά στη διαμόρφωση της ταυτότητας του φύλου. Οι εκπρόσωποι της θεωρίας των σχέσεων με το αντικείμενο υπογραμμίζουν την επιρροή της πραγματικής εμπειρίας (το παιδί βλέπει, ακούει, δημιουργεί σχέσεις με τα πρόσωπα που ενδιαφέρονται γι' αυτό, ιδιαίτερα βέβαια με τους γονείς του), ενώ οι μεταδομιστές τονίζουν τον κεντρικό ρόλο της γλώσσας στην επικοινωνία, ερμηνεία και αναπαράσταση του φύλου. (Με τον όρο «γλώσσα» οι μεταδομιστές δεν εννοούν τις λέξεις, αλλά τα συστήματα νοημάτων –τα συμβολικά συστήματα– που προηγούνται της έμπρακτης κυριαρχίας της ομιλίας, της ανάγνωσης και της γραφής.) Μια άλλη διαφορά ανάμεσα στις δύο σχολές επικεντρώνεται στο αυνεϊδητο, το οποίο για την Τσόντοροου υπόκειται εντέλει στη συνειδητή κατανόηση, ενώ για τον Λακάν όχι. Για τους οπαδούς του Λακάν, το αυνεϊδητο είναι παράγοντας ζωτικής σημασίας στην κατασκευή του υποκειμένου· κι επιπλέον σε αυτό εδράζεται η διαίρεση των φύλων, και, ως εκ τούτου, από αυτό απορρέει η συνεχής αστάθεια του έμφυλου υποκειμένου.

Τα τελευταία χρόνια οι θεωρίες αυτές έχουν προσελκύσει το ενδιαφέρον των φεμινιστριών ιστορικών είτε επειδή βοηθούν με τις γενικές τους παρατηρήσεις στην επικύρωση συγκεκριμένων ευρημάτων, είτε επειδή μοιάζουν να προσφέρουν ένα σημαντικό θεωρητικό πλαίσιο για τον ορισμό του φύλου. Οι ιστορικοί που δουλεύουν με την έννοια του «πολιτισμού των γυναικών» παραπέμπουν όλο και συχνότερα στο έργο της Τσόντοροου ή της Τζίλιγκαν και ως απόδειξη και ως εξήγηση των ερμηνειών τους· όσες καταπιάνονται με τη θεωρία του φεμινισμού στρέφονται στον Λακάν. Εντέλει, καμιά από τις θεωρίες αυτές δεν νομίζω ότι μπορεί να έχει απόλυτη εφαρμογή στην ιστορία· μια πιο προσεχτική εξέτασή τους μπορεί να μας βοηθήσει να εξηγήσουμε γιατί.

Οι επιφυλάξεις μου σχετικά με τη θεωρία των σχέσεων με το αντικείμενο αφορούν τον κυριολεκτικό χαρακτήρα της, τη μεγάλη εξάρτη-

σή της από σχετικά μικρές δομές διαντίδρασης για την παραγωγή της ταυτότητας του φύλου και για την πρόκληση αλλαγών. Τόσο ο οικογενειακός καταμερισμός της εργασίας όσο και η συγκεκριμένη κατανομή καθηκόντων σε κάθε γονέα παίζουν εξαιρετικά σημαντικό ρόλο στη θεωρία της Τσόντορου. Το αποτέλεσμα των κυρίαρχων δυτικών συστημάτων είναι η σαφής διάκριση ανάμεσα σε αρσενικό και θηλυκό: «Η βασική θηλυκή αίσθηση του εαυτού συνδέεται με τον κόσμο, η βασική αρσενική αίσθηση του εαυτού διαχωρίζεται από αυτόν»²³. Κατά την Τσόντορου, εάν οι πατέρες συμμετείχαν περισσότερο στον γονικό ρόλο και εάν ήσαν περισσότερο παρόντες σε οικιακές καταστάσεις, η έκβαση του οιδιπόδειου δράματος θα μπορούσε να είναι διαφορετική²⁴.

Η ερμηνεία αυτή περιορίζει την έννοια του φύλου στην εμπειρία της οικογένειας και του νοικοκυριού και δεν αφήνει κανένα περιθώριο στην ιστορικό να συνδέσει την έννοια (ή το άτομο) με άλλα κοινωνικά συστήματα οικονομίας, πολιτικής ή εξουσίας. Έμμεσα βέβαια υπονοείται ότι οι κοινωνικές συμβάσεις, οι οποίες απαιτούν οι πατέρες να εργάζονται και οι μητέρες να επιτελούν τα περισσότερα καθήκοντα που αφορούν την ανατροφή των παιδιών, δομούν την οργάνωση της οικογένειας. Δεν είναι όμως σαφές από πού πηγάζουν αυτές οι συμβάσεις και γιατί εκφέρονται με όρους ενός κατά φύλο καταμερισμού της εργασίας. Επιπλέον, η προσέγγιση αυτή δεν θίγει το ζήτημα της ανισότητας, σε αντίθεση με κείνο της ασυμμετρίας. Πώς μπορούμε να εξηγήσουμε βάσει αυτής της θεωρίας τους επίμονους συνειρμούς που συνδέουν τον ανδρισμό με την εξουσία, την υψηλότερη αξία που αποδίδεται γενικά στο αντρικό φύλο σε σύγκριση με το γυναικείο, τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά μαθαίνουν αυτούς τους συνειρμούς και αυτές τις αξιολογήσεις ακόμη και όταν ζουν εκτός πυρηνικών νοικοκυριών ή σε νοικοκυριά όπου οι σύζυγοι μοιράζονται εξίσου τον γονικό ρόλο; Νομίζω ότι δεν μπορούμε να το επιτύχουμε δίχως να εστιάσουμε την προσοχή μας σε συστήματα νοημάτων, δηλαδή στους τρόπους με τους οποίους οι κοινωνίες αναπαριστούν το φύλο, το χρησιμοποιούν για να εκφέρουν τους κανόνες των κοινωνικών σχέσεων ή για να κατασκευάσουν το νόημα της εμπειρίας. Χωρίς νόημα δεν υπάρχει εμπειρία· χωρίς διαδικασίες νοηματοδότησης δεν υπάρχει νόημα.

Η γλώσσα βρίσκεται στο επίκεντρο της λακανικής θεωρίας· είναι το

κλειδί της εισαγωγής του παιδιού στη συμβολική τάξη πραγμάτων. Μέσο της γλώσσας κατασκευάζεται η έμφυλη ταυτότητα. Κατά τον Λακάν, ο φαλλός είναι το κεντρικό σημείον της έμφυλης διαφοράς. Αλλά το νόημα του φαλλού πρέπει να διαβαστεί μεταφορικά. Για το παιδί, το οιδιπόδειο δράμα καθορίζει τους όρους της πολιτισμικής διαντίδρασης, εφόσον η απειλή του ευνουχισμού ενσαρκώνει την εξουσία, τους κανόνες του νόμου (του Πατέρα). Η σχέση του παιδιού με το νόμο εξαρτάται από την έμφυλη διαφορά, από τη φανταστική (ή φανταστική) του ταύτιση με τον ανδρισμό ή τη θηλυκότητα. Με άλλα λόγια, η επιβολή των κανόνων της κοινωνικής διαντίδρασης έχει εγγενή και συγκεκριμένα έμφυλο χαρακτήρα, διότι το θηλυκό έχει κατ' ανάγκην διαφορετική σχέση με το φαλλό από ό,τι το αρσενικό. Αλλά η έμφυλη ταυτότητα, παρότι πάντοτε εμφανίζεται συνεκτική και σταθερή, είναι στην πραγματικότητα εξαιρετικά ασταθής. Ως σημασιολογικά συστήματα, οι υποκειμενικές ταυτότητες είναι διαδικασίες διαφοροποίησης και διάκρισης που απαιτούν την καταστολή ασαφειών και αντιθετικών στοιχείων για να εξασφαλίσουν την ύπαρξη (να δημιουργήσουν την ψευδαίσθηση) συνοχής και κοινά αποδεκτής αντίληψης. Η αρχή του ανδρισμού στηρίζεται στην απαραίτητη απώθηση θηλυκών πτυχών – της δυνατότητας του υποκειμένου για αμφισεξουαλικότητα – και εισάγει το στοιχείο της σύγκρουσης στην αντίθεση αρσενικό-θηλυκό. Οι απωθημένες επιθυμίες είναι παρούσες στο ασυνείδητο και συνεχώς απειλούν τη σταθερότητα της ταυτότητας του φύλου, απορρίπτοντας την ενότητα της, υπονομεύοντας την ανάγκη της για ασφάλεια. Επιπλέον, οι συνειδητές ιδέες «αρσενικό» και «θηλυκό» δεν είναι σταθερές, αφού ποικίλλουν στη χρήση ανάλογα με τα συμφραζόμενα. Έτσι λοιπόν υπάρχει πάντοτε σύγκρουση ανάμεσα στην ανάγκη του υποκειμένου να εμφανίζεται ως ολοκληρωμένο και στην ασάφεια της ορολογίας, στη σχετικότητα των νοημάτων της και στην εξάρτησή της από την απώθησή²⁵. Μια ερμηνεία τέτοιου τύπου κάνει τις κατηγορίες «άντρας» και «γυναίκα» προβληματικές αφού στηρίζεται στην άποψη ότι το αρσενικό και το θηλυκό δεν είναι εγγενή χαρακτηριστικά αλλά υποκειμενικές (ή πλασματικές) κατασκευές. Αυτή η ερμηνεία συνεπάγεται επίσης ότι το υποκείμενο είναι σε διαρκή διαδικασία κατασκευής, και προσφέρει έναν συστηματικό τρόπο για την ερμηνεία της συνειδητής και

αουειδίτης επιθυμίας με το να υποδεικνύει τη γλώσσα ως κατάλληλο πεδίο ανάλυσης. Για τους λόγους αυτούς τη βρίσκω διδακτική.

Με προβληματίζει ωστόσο η εμμονή σε ζητήματα που αφορούν αποκλειστικά το ατομικό υποκείμενο, καθώς και η τάση να πραγματοποιείται ο υποκειμενικά προκαλούμενος ανταγωνισμός μεταξύ αντρών και γυναικών ως κεντρικό δεδομένο του φύλου. Επιπλέον, παρότι υπάρχει ευρύτητα στην αντίληψη για το πώς κατασκευάζεται «το υποκείμενο», η θεωρία έχει την τάση να δίνει καθολικές διαστάσεις στις κατηγορίες και στη σχέση αρσενικού-θηλυκού. Για τους ιστορικούς, αυτό σημαίνει αναγωγική ανάγνωση των δεδομένων από το παρελθόν. Παρά το γεγονός ότι αυτή η θεωρία παίρνει υπόψη της τις κοινωνικές σχέσεις, αφού συνδέει τον ευνουχισμό με την απαγόρευση και το νόμο, δεν μας επιτρέπει να εισαγάγουμε την αντίληψη της ιστορικής ιδιαιτερότητας και μεταβλητότητας. Μοναδικό σημαίνουν είναι ο φαλλός· η διαδικασία κατασκευής του έμφυλου υποκειμένου είναι, εντέλει, προβλέψιμη γιατί είναι πάντοτε η ίδια. Εάν, όπως προτείνει η θεωρητικός του κινηματογράφου Τερέζα ντε Λαουρέτις, πρέπει να σκεφτόμαστε με όρους της κατασκευής της υποκειμενικότητας μέσα σε κοινωνικά και ιστορικά συμφραζόμενα, δεν υπάρχει τρόπος να προσδιοριστούν αυτά τα συμφραζόμενα στο πλαίσιο των όρων που προσφέρονται από τον Λακάν. Για την ακρίβεια, ακόμη και στην απόπειρα της ντε Λαουρέτις, η κοινωνική πραγματικότητα (δηλαδή «οι υλικές, οικονομικές και διαπροσωπικές [σχέσεις] που είναι στην πραγματικότητα κοινωνικές και, σε ευρύτερη προοπτική, ιστορικές») μοιάζει να βρίσκεται έξω από το υποκείμενο, αποκομμένη από αυτό²⁶. Η προσέγγιση αυτή δεν μας επιτρέπει να συλλάβουμε την «κοινωνική πραγματικότητα» με έμφυλους όρους.

Το πρόβλημα του ανταγωνισμού των φύλων έχει δύο όψεις σε αυτή τη θεωρία. Πρώτον, προβάλλει κάποια άχρονη ιδιότητα, ακόμη και όταν ιστορικοποιείται τόσο εύστοχα όσο από τη Σάλι Αλεξάντερ. Η ανάγνωση του Λακάν που κάνει η Αλεξάντερ την οδηγεί στο συμπέρασμα ότι «ο ανταγωνισμός ανάμεσα στα φύλα είναι μια αναπόδραστη πτυχή στη διαδικασία πρόσκτησης της έμφυλης ταυτότητας. [...] Εάν [...] ο ανταγωνισμός λανθάνει συνεχώς, η ιστορία πιθανότατα δεν μπορεί να προσφέρει καμιά οριστική λύση, παρά μόνο τη διαρκή αναμόρφωση, αναδιοργάνωση της συμβολοποίησης της διαφοράς και του κατά

φύλο καταμερισμού της εργασίας»²⁷. Η διατύπωση αυτή εξακολουθεί να με προβληματίζει, ίσως εξαιτίας του αθεράπευτου ουτοπισμού μου, ίσως πάλι επειδή δεν έχω αποβάλει τις επιστημολογικές αποσκευές μου σχετικά με αυτό που ο Φουκό ονομάζει Κλασική Εποχή. Όποια και να είναι η εξήγηση, η διατύπωση της Αλεξάντερ συμβάλλει στην παγίωση της δυαδικής αντίθεσης αρσενικό-θηλυκό ως μόνης δυνατής σχέσης και ως σταθερής όψης της ανθρώπινης κατάστασης. Μάλλον διαιωνίζει αντί να αμφισβητεί ότι η Ντενίζ Ράιλι αποκαλεί «φρικτή αίσθηση μονιμότητας της πόλωσης ανάμεσα στα φύλα». Και συγκεκριμένα: «Η ιστορικά κατασκευασμένη φύση της αντίθεσης [ανάμεσα στο αρσενικό και το θηλυκό] παράγει, μεταξύ άλλων, την εντύπωση μιας αμετάβλητης και μονότονης αντίθεσης μεταξύ αντρών και γυναικών»²⁸.

Αυτήν ακριβώς την αντίθεση, σε όλη την πληκτική μονοτονία της, είναι που αναδεικνύει το έργο της Κάρολ Τζίλιγκαν (για να επιστρέψουμε στην αγγλοαμερικανική πλευρά). Η Τζίλιγκαν εξηγεί τις αποκλίνουσες πορείες ηθικής ανάπτυξης που ακολουθούν τα αγόρια και τα κορίτσια βάσει των διαφορών στην «εμπειρία» (δηλαδή τη βιωμένη πραγματικότητα). Και δεν μας εκπλήσσει που οι ιστορικοί των γυναικών καταφεύγουν στις ιδέες της και τις χρησιμοποιούν για να εξηγήσουν τις «διαφορετικές φωνές» που ακούγονται στο έργο τους. Τα προβλήματα που θέτουν τέτοιου είδους δάνεια δεν είναι μόνον πολλαπλά αλλά και λογικά αλληλένδετα²⁹. Το πρώτο είναι ένα ολίσθημα που διαπράττεται συχνά όταν επιχειρείται ο εντοπισμός της αιτιότητας: η επιχειρηματολογία εκπορεύεται από μια διατύπωση του τύπου: «η εμπειρία των γυναικών τις αναγκάζει να κάνουν ηθικές επιλογές που εξαρτώνται από συμφραζόμενα και σχέσεις», για να καταλήξει στη διατύπωση «οι γυναίκες σκέφτονται και επιλέγουν κατ' αυτόν τον τρόπο επειδή είναι γυναίκες». Έμμεσα, η επιχειρηματολογία αυτή προϋποθέτει την ανιστορική, αν όχι ουσιοκρατική, έννοια της γυναίκας. Η Τζίλιγκαν (και άλλες) ανάγει την περιγραφή της, που βασίζεται σε ένα μικρό δείγμα αμερικανών μαθητών και μαθητριών στα τέλη του εικοστού αιώνα, σε γενική διατύπωση που αφορά όλες τις γυναίκες. Ιδιαίτερα, αλλά όχι αποκλειστικά, εμφανής είναι η αυθαίρετη αυτή αναγωγή στις συζητήσεις ορισμένων ιστορικών του «πολιτισμού των

γυναϊκών», οι οποίες αντλούν δεδομένα από τις πρόιμες άγιες ως τις σύγχρονες μαχητικές συνδικαλίστριες και τα ανάγουν σε απόδειξη της υπόθεσης της Τζίλιγκαν περί οικουμενικής προτίμησης των γυναικών για συσχετικούς τρόπους ύπαρξης³⁰. Αυτή η χρήση των ιδεών της Τζίλιγκαν έρχεται σε ισχυρή αντίθεση με τις πιο περίπλοκες και ιστορικοποιημένες αντιλήψεις περί «πολιτισμού των γυναικών» που διατυπώθηκαν στο συμπόσιο του περιοδικού *Feminist Studies* το 1980³¹. Και μάλιστα, αν συγκρίνουμε εκείνα τα άρθρα με τις θέσεις της Τζίλιγκαν, τότε θα φανεί πόσο ανιστορική είναι η αντίληψή της, καθώς ορίζει το δίπολο γυναίκα / άντρας ως καθολική, αυτοαναπαραγόμενη δυαδική αντίθεση – που παγιώνεται πάντα κατά τον ίδιο τρόπο. Με την επιμονή τους σε παγιωμένες διαφορές (στην περίπτωση της Τζίλιγκαν, με την απλοποίηση δεδομένων που έχουν πιο μεικτές επιπτώσεις όσον αφορά τα φύλα και την ηθική σκέψη, προκειμένου να υπογραμμίσει τη διαφορά ανάμεσα στα δύο φύλα), οι φεμινίστριες τροφοδοτούν εκείνο ακριβώς το είδος σκέψης το οποίο θέλουν να αντικρούσουν. Παρόλο που επιμένουν στην επανεκτίμηση της κατηγορίας «γυναίκα» (η Τζίλιγκαν διατυπώνει την άποψη ότι οι ηθικές επιλογές των γυναικών μπορεί να είναι πιο ανθρωπιστικές από εκείνες των αντρών), δεν εξετάζουν την ίδια τη δυαδική αντίθεση.

Πρέπει να απορρίψουμε την παγιωμένη και σταθερή ιδιότητα της δυαδικής αντίθεσης, πρέπει να δώσουμε μια γνήσια ιστορική διάσταση στους όρους της έμφυλης διαφοράς και να τους αποδομήσουμε. Πρέπει να επιδείξουμε μεγαλύτερη εγρήγορηση στη διάκριση ανάμεσα στο αναλυτικό λεξιλόγιό μας και το υλικό που θέλουμε να αναλύσουμε. Πρέπει να εφεύρουμε τρόπους (όσο ατελείς κι αν είναι) να υποβάλλουμε συνεχώς τις κατηγορίες μας στην κριτική και τις αναλύσεις μας στην αυτοκριτική. Εάν υιοθετήσουμε τον ορισμό του Ζακ Ντεριντά για την αποδόμηση, αυτή η κριτική σημαίνει να αναλύουμε μέσα στα συσφραζόμενα τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί κάθε δυαδική αντίθεση, αντιστρέφοντας και μετατοπίζοντας την ιεραρχική κατασκευή της, αντί να την αποδεχόμαστε ως πραγματική ή αυτονόητη ή ως απορρέουσα από τη φύση των πραγμάτων³². Είναι βέβαια αλήθεια ότι, υπό μία έννοια, οι φεμινίστριες κάνουν αυτό ακριβώς εδώ και κάμποσα χρόνια. Η ιστορία της φεμινιστικής σκέψης είναι η ιστορία της απόρριψης του τρόπου

με τον οποίο κατασκευάζεται ιεραρχικά η σχέση μεταξύ αντρών-γυναικών στα συγκεκριμένα συσφραζόμενά της, και μια απόπειρα να αντιστραφούν ή να μετατοπιστούν οι λειτουργίες της. Σήμερα οι φεμινίστριες ιστορικοί είναι σε θέση να επεξεργαστούν θεωρητικά το γνωστικό τους πεδίο και να αναπτύξουν το φύλο ως αναλυτική κατηγορία.

II

Το ενδιαφέρον για το φύλο ως αναλυτική κατηγορία πρωτοεμφανίζεται μόλις στα τέλη του εικοστού αιώνα. Απουσιάζει από το κύριο σώμα της κοινωνικής θεωρίας όπως αυτό διαμορφώθηκε από τον δέκατο όγδοο ως τις αρχές του εικοστού αιώνα. Βέβαια, ορισμένες από τις θεωρίες αυτές εδραίωσαν τη λογική τους σε αναλογία με την αντίθεση αρσενικό / θηλυκό, άλλες αναγνώρισαν την ύπαρξη «γυναικείου ζητήματος», ενώ κάποιες έθιξαν το θέμα του σχηματισμού της υποκειμενικής ταυτότητας των φύλων, αλλά το φύλο ως τρόπος που επιτρέπει να μιλάμε για συστήματα κοινωνικών σχέσεων ή σχέσεων ανάμεσα στα φύλα δεν είχε εμφανιστεί. Αυτή η παράλειψη εξηγεί ίσως εν μέρει τη δυσκολία που συνάντησαν οι σύγχρονες φεμινίστριες – όταν επιχειρήσαν να ενσωματώσουν τον όρο «φύλο» σε υπάρχουσες θεωρίες και να πείσουν τους οπαδούς της μιας ή της άλλης θεωρητικής σχολής ότι το φύλο έχει θέση στο λεξιλόγιό τους. Ο όρος «φύλο» είναι ένα τμήμα της προσπάθειας των σύγχρονων φεμινιστριών να καθορίσουν κάποιο πεδίο ορισμών, να επιμεινούν ότι οι υπάρχουσες θεωρίες δεν είναι σε θέση να εξηγήσουν την εμμονή των ανισοτήτων ανάμεσα στις γυναίκες και τους άντρες. Θεωρώ άλλωστε χαρακτηριστικό το γεγονός ότι η λέξη «φύλο» έκανε την εμφάνισή της σε μια στιγμή μεγάλης επιστημολογικής αναταραχής που, σε ορισμένες περιπτώσεις, παίρνει τη μορφή της μετατόπισης του ενδιαφέροντος από τα επιστημονικά στα λογοτεχνικά παραδείγματα μεταξύ των κοινωνικών επιστημών (από την έμφαση στην αιτία στην έμφαση στο νόημα, οδηγώντας έτσι στην εξασθένηση των διαχωριστικών γραμμών ανάμεσα στα διάφορα είδη διερεύνησης, όπως επισημαίνει ο Κλίφορντ Γκιρτζ)³³ ενώ, σε άλλες περιπτώσεις, τη μορφή θεωρητικής διαμάχης ανάμεσα σε κείνους που διατείνονται ότι τα

δεδομένα είναι διάφανα και εκείνους που επιμένουν ότι κάθε πραγματικότητα ερμηνεύεται ή κατασκευάζεται, ανάμεσα σε κείνους που προσπίζονται και εκείνους που αμφισβητούν την αντίληψη ότι ο άνθρωπος είναι ο ορθολογικός κύριος της μοίρας του. Στο νέο πεδίο που άνοιξε αυτή η διαμάχη και στο πλαίσιο της κριτικής της επιστήμης που άσκησαν οι ανθρωπιστικές σπουδές, και στη συνέχεια της κριτικής του εμπειρισμού και του ουμανισμού που έκαναν οι μεταδομιστές, οι φεμινίστριες έχουν αρχίσει να βρίσκουν όχι μόνο μια δική τους θεωρητική φωνή, αλλά και συμμάχους στο χώρο του στοχασμού και της πολιτικής. Σε αυτό το νέο πεδίο πρέπει να εισαγάγουμε την έννοια του φύλου ως αναλυτικής κατηγορίας.

Τι πρέπει να κάνουν όσες και όσοι ασκούν την ιστοριογραφία, όταν μάλιστα είδαν πρόσφατα το γνωστικό τους πεδίο να απορρίπτεται από ορισμένους θεωρητικούς ως κατάλοιπο της ουμανιστικής σκέψης; Δεν νομίζω ότι πρέπει να αποκηρύξουμε το αρχαιακό υλικό ή να εγκαταλείψουμε τη μελέτη του παρελθόντος, αλλά οπωσδήποτε είμαστε αναγκασμένες/οι να αλλάξουμε κάποιους από τους τρόπους με τους οποίους δουλεύαμε παλαιότερα, καθώς και κάποια από τα ερωτήματα που θέταμε ίσαμε σήμερα. Πρέπει να διερευνήσουμε εξονυχιστικά τις μεθόδους ανάλυσης που χρησιμοποιούμε, να αποσαφηνίσουμε τις υποθέσεις εργασίας μας, και να εξηγήσουμε πώς πιστεύουμε ότι επιτελείται η αλλαγή. Αντί να αναζητούμε μεμονωμένες απαρχές, πρέπει να συλλάβουμε διαδικασίες τόσο αλληλένδετες που δεν μπορούν να εξεταστούν χωριστά. Βέβαια, εντοπίζουμε προβλήματα προς μελέτη, και αυτά λειτουργούν ως αφετηρίες ή σημεία εισόδου σε περίπλοκες διαδικασίες. Αλλά πρέπει να έχουμε συνεχώς κατά νου αυτές τις διαδικασίες. Πρέπει να ρωτάμε πιο συχνά πώς συνέβη κάτι για να κατανοήσουμε γιατί συνέβη και για να χρησιμοποιήσουμε τη διατύπωση της ανθρωπολόγου Μισέλ Ροζάλντο, δεν πρέπει να αναζητούμε την καθολική γενική αιτιότητα αλλά τη διαφωτιστική εξήγηση: «Μου φαίνεται τώρα πως η θέση των γυναικών στην ανθρώπινη κοινωνική ζωή με κανένα τρόπο δεν απορρέει άμεσα από όσα κάνουν, αλλά από τη σημασία που οι δραστηριότητές τους αποκτούν μέσα από συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες»³⁴. Για να αναζητήσουμε το νόημα πρέπει να ασχοληθούμε τόσο με το μεμονωμένο υποκείμενο όσο και με την κοινωνική

οργάνωση, και να διατυπώσουμε ρητά τη φύση των αμοιβαίων σχέσεών τους, γιατί και τα δύο είναι εξαιρετικά σημαντικά για να κατανοήσουμε πώς λειτουργεί το φύλο, πώς επιτελούνται οι αλλαγές. Τέλος, πρέπει να αντικαταστήσουμε την αντίληψη ότι η κοινωνική εξουσία είναι ομοιογενής, συγκροτημένη και συγκεντρωμένη, με κάτι που να θυμίζει την έννοια της εξουσίας που επεξεργάστηκε ο Μισέλ Φουκό ως διάσπαρτες συγκεντρώσεις άνοιων σχέσεων, που συγκροτούνται στο επίπεδο του λόγου σε κοινωνικά «πεδία εξουσίας»³⁵. Μέσα στο πλαίσιο αυτών των διαδικασιών και δομών υπάρχει χώρος για μια αντίληψη ανθρώπινης δράσης ως απόπειρας (εν μέρει τουλάχιστον ορθολογικής) να δομηθεί μια ταυτότητα, μια ζωή, μια σειρά σχέσεων, μια κοινωνία μέσα σε κάποια όρια, και με τη γλώσσα – με την εννοιολογική γλώσσα που ταυτόχρονα θέτει όρια και εμπεριέχει τη δυνατότητα άρνησης, αντίστασης, επανερμηνείας, καθώς και το παιχνίδι της μεταφορικής επινόησης και φαντασίας.

Ο ορισμός μου για το φύλο έχει δύο σκέλη και αρκετές υποδιαίρεσεις. Είναι αλληλένδετα, αλλά πρέπει να διακρίνονται αναλυτικά. Ο πυρήνας του ορισμού θεμελιώνεται στην άρρηκτη σύνδεση δύο προτάσεων: το φύλο αποτελεί συστατικό στοιχείο των κοινωνικών σχέσεων, που στηρίζεται στις αντιληπτές διαφορές ανάμεσα στα φύλα, και το φύλο είναι πρωταρχικός τρόπος νοηματοδότησης των σχέσεων εξουσίας. Οι αλλαγές στην οργάνωση των κοινωνικών σχέσεων αντιστοιχούν πάντοτε σε αλλαγές στις αναπαραστάσεις εξουσίας, αλλά η κατεύθυνση της αλλαγής δεν είναι κατ' ανάγκην μονόδρομη. Ως συστατικό στοιχείο των κοινωνικών σχέσεων, που στηρίζεται στις αντιληπτές διαφορές ανάμεσα στα φύλα, το φύλο εμπεριέχει τέσσερα αλληλένδετα στοιχεία: πρώτον, πολιτισμικά διαθέσιμα σύμβολα που ανακαλούν πολλαπλές (και συχνά αντιφατικές) αναπαραστάσεις –η Εύα και η Παναγία ως σύμβολα της γυναίκας, για παράδειγμα, στη δυτική χριστιανική παράδοση– αλλά και μύθους περί σκότους και φωτός, εξαγνισμού και μύσηματος, αθωότητας και διαφθοράς. Για τις ιστορικούς, τα ερωτήματα που ενδιαφέρουν είναι: Ποιες συμβολικές αναπαραστάσεις επικαλούνται, πώς, και σε ποια συμφραζόμενα; Δεύτερον, κανονιστικές αντιλήψεις που διατυπώνουν ερμηνείες για τα νοήματα των συμβόλων, που επιχειρούν να περιορίσουν και να ελέγξουν τις μεταφορικές αναπαραστάσεις.

τους. Αυτές οι αντιλήψεις εκφράζονται σε θρησκευτικά, εκπαιδευτικά, επιστημονικά, νομικά και πολιτικά δόγματα, και παίρνουν πάντοτε τη μορφή μιας παγιωμένης δυαδικής αντίθεσης, ενώ εκφράζουν με κατηγορηματικό και ρητό τρόπο το νόημα του άντρα και της γυναίκας, του αρσενικού και του θηλυκού. Για την ακρίβεια, αυτές οι κανονιστικές διατυπώσεις εξαρτώνται από την απόρριψη ή καταστολή εναλλακτικών δυνατοτήτων, και ενίοτε ξεσπούν ανοιχτές διαμάχες γύρω από το περιεχόμενό τους (το πότε ακριβώς και κάτω από ποιες συνθήκες είναι ένα ζήτημα που πρέπει να απασχολήσει τις ιστορικούς). Ωστόσο, η θέση που αναδεικνύεται κυρίαρχη παρουσιάζεται ως η μόνη δυνατή. Στη συνέχεια η ιστορία γράφεται βάσει της υποτιθέμενα αυτονόητης παραδοχής ότι αυτές οι κανονιστικές θέσεις υπήρξαν προϊόν κοινωνικής συναίνεσης και όχι σύγκρουσης. Παράδειγμα τέτοιας ιστοριογραφικής προσέγγισης είναι ο τρόπος που αντιμετωπίζεται η βικτοριανή ιδεολογία της οικιακότητας σαν να είχε συγκροτηθεί εξ αρχής συνεκτικά και σαν να είχαν προκληθεί αντιδράσεις σε αυτήν μόνον αργότερα, αντί να αντιμετωπίζεται ως μόνιμο αντικείμενο πολύ διαφορετικών απόψεων. Ένα άλλο παράδειγμα μας προσφέρουν οι σύγχρονες φονταμενταλιστικές θρησκευτικές ομάδες που επέβαλαν διά της βίας τη σύνδεση της πρακτικής τους με την αποκατάσταση του υποτιθέμενα πιο αυθεντικού «παραδοσιακού» ρόλου των γυναικών, ενώ, στην πραγματικότητα, ελάχιστα είναι τα ιστορικά προηγούμενα για τη μη αμφισβητούμενη εκπλήρωση αυτού του ρόλου. Η νέα ιστορική διερεύνηση πρέπει να έχει ως στόχο να διαλύσει την αντίληψη της παγίωσης, να ανακαλύψει τη φύση της διαμάχης ή της καταστολής που δημιουργεί την εντύπωση μιας αχρονικής διαιώνισης στη δυαδική αναπαράσταση του φύλου. Μια τέτοια ανάλυση πρέπει να περιλαμβάνει μια αντίληψη για την πολιτική και την αναφορά σε κοινωνικούς θεσμούς και οργανώσεις – και αυτή είναι η τρίτη πτυχή των έμφυλων σχέσεων.

Ορισμένες ερευνήτριες, κυρίως ανθρωπολόγοι, έχουν περιορίσει τη χρήση του φύλου στο σύστημα συγγένειας (καθώς εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στο νοικοκυριό και την οικογένεια ως βάση της κοινωνικής οργάνωσης). Έχουμε ανάγκη από μια ευρύτερη οπτική που να περιλαμβάνει όχι μόνο τη συγγένεια, αλλά και (ιδιαίτερα για τις περίπλοκες σύγχρονες κοινωνίες) την αγορά εργασίας (η κατά φύλο διαχωρισμένη

αγορά εργασίας αποτελεί τμήμα της διαδικασίας κατασκευής του φύλου), την εκπαίδευση (τα εκπαιδευτικά ιδρύματα μόνο για άντρες ή για το ένα φύλο, καθώς και τα μεικτά, είναι τμήματα της ίδιας διαδικασίας) και το πολίτευμα (η καθολική αντρική ψήφος είναι επίσης τμήμα της διαδικασίας κατασκευής του φύλου). Δεν έχει νόημα να ανάγουμε με το ζόρι αυτούς τους θεσμούς στο σύστημα συγγένειας εντοπίζοντας εκεί τη λειτουργική χρησιμότητά τους, ή να υποστηρίξουμε ότι οι σύγχρονες σχέσεις μεταξύ αντρών και γυναικών είναι κατασκευάσματα παλαιότερων συστημάτων συγγένειας που βασιζόνταν στην ανταλλαγή γυναικών³⁶. Το φύλο κατασκευάζεται μέσα από το σύστημα συγγένειας, αλλά όχι αποκλειστικά: κατασκευάζεται επίσης στην οικονομία και στο πολίτευμα, που, τουλάχιστον στη δική μας κοινωνία, λειτουργούν πλέον εν πολλοίς ανεξάρτητα από συστήματα συγγένειας.

Η τέταρτη πτυχή του φύλου είναι η υποκειμενική ταυτότητα. Συμφωνώ με τη θέση της ανθρωπολόγου Γκέιλ Ρούμπιν ότι η ψυχανάλυση προσφέρει μια σημαντική θεωρία για την αναπαραγωγή του φύλου, μια περιγραφή του «μετασηματισμού της βιολογικής σεξουαλικότητας των ατόμων καθώς ενσωματώνονται στον πολιτισμό»³⁷. Αλλά ο ισχυρισμός της ψυχανάλυσης ότι οι ερμηνείες της έχουν καθολική ισχύ με προβληματίζει. Η λακανική θεωρία είναι ίσως χρήσιμη στη διερεύνηση της έμφυλης ταυτότητας, αλλά οι ιστορικοί έχουν ανάγκη από πιο ιστορικές μεθόδους εργασίας. Εάν η έμφυλη ταυτότητα θεμελιώνεται αποκλειστικά και οικουμενικά στο φόβο του ευνουχισμού, ο κύριος άξονας της ιστορικής διερεύνησης αναιρείται. Κι επιπλέον, στην πραγματική ζωή οι άντρες και οι γυναίκες δεν πληρούν πάντοτε και κυριολεκτικά τους όρους είτε των προδιαγραφών της κοινωνίας τους είτε των αναλυτικών κατηγοριών μας. Οι ιστορικοί πρέπει να εξετάζουν τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζονται ουσιαστικά οι έμφυλες ταυτότητες, και να συσχετίζουν τα πορίσματά τους με μια σειρά δραστηριοτήτων, κοινωνικών οργάνωσης και ιστορικά συγκεκριμένων πολιτισμικών αναπαραστάσεων. Οι καλύτερες απόπειρες σε αυτόν τον τομέα είναι μέχρι στιγμής, καθόλου περιέργως, οι βιογραφίες: η ερμηνεία της Λου Αντρέας Σαλομέ από την Μπίντι Μάρτιν, το πορτρέτο της Κάθριν Μπίτσερ από την Κάθριν Σκλαρ, ο βίος της Τζέσι Ντάνιελ Έιμς από την Τζάκλιν Χολ, και η ανάλυση της Σάρλοτ Πέρκινς

Γκίλμαν από τη Μέρι Χιλ³⁸. Μπορούμε όμως να πραγματευτούμε το θέμα και συλλογικά, όπως έδειξαν οι Μρινάλινα Σίνχα και Λου Ρατέ στις αντίστοιχες μελέτες τους, που αφορούν τους όρους κατασκευής της ταυτότητας του φύλου για τα διοικητικά στελέχη στη βρετανική αποικία της Ινδίας και για τους Ινδούς με βρετανική παιδεία που αναδείχθηκαν ηγέτες στον αντιιμπεριαλιστικό, εθνικό αγώνα³⁹.

Το πρώτο τμήμα του ορισμού μου για το φύλο περιλαμβάνει λοιπόν και τα τέσσερα αυτά στοιχεία, κανένα από τα οποία δεν λειτουργεί χωρίς τα άλλα. Ωστόσο δεν λειτουργούν ταυτόχρονα, ούτε το ένα απλώς αντανακλά τα άλλα. Για την ακρίβεια, η σχέση ανάμεσα στις τέσσερις αυτές πτυχές αποτελεί ζήτημα ιστορικής διερεύνησης. Ο σχηματικός τρόπος με τον οποίο παρουσίασα εδώ τη διαδικασία κατασκευής έμφυλων σχέσεων μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη διερεύνηση της τάξης, της φυλής, της εθνότητας – εν ολίγοις για κάθε κοινωνική διαδικασία. Στόχος μου ήταν να διασαφηνίσω και να εξειδικεύσω το πώς πρέπει να σκεφτόμαστε τις επιπτώσεις του φύλου στις κοινωνικές και θεσμικές σχέσεις, γιατί συχνά η σκέψη μας στο θέμα αυτό δεν είναι ούτε ακριβής ούτε συστηματική. Η θεωρητική ωστόσο επεξεργασία του φύλου αναπτύσσεται στη δεύτερη πρότασή μου: το φύλο είναι ένας πρωταρχικός τρόπος νοηματοδότησης των σχέσεων εξουσίας. Καλύτερα ίσως ειπωμένο, το φύλο είναι ένα πρωταρχικό πεδίο εντός του οποίου, ή μέσο του οποίου, αρθρώνεται η εξουσία. Το φύλο δεν αποτελεί το μοναδικό τέτοιο πεδίο, αλλά φαίνεται να υπήρξε ένας διαρκής και επαναλαμβανόμενος τρόπος νοηματοδότησης της εξουσίας στη Δύση, τόσο στην ιουδαιοχριστιανική όσο και στην ισλαμική παράδοση. Λόγω αυτής της ιδιότητάς του, το τμήμα αυτό του ορισμού μπορεί να θεωρηθεί ότι ανήκει στην κανονιστική προσέγγιση του επιχειρήματος, αλλά τούτο δεν συμβαίνει γιατί οι αντιλήψεις περί εξουσίας, παρότι εδράζονται στο φύλο, δεν αφορούν πάντοτε κυριολεκτικά το ίδιο το φύλο. Όπως γράφει ο γάλλος κοινωνιολόγος Πιερ Μπουρντιέ, η «*di-vision du monde*»*, που βασίζεται σε αναφορές στις «βιολογικές διαφορές, και ιδίως σε όσες αναφέρονται στον καταμερισμό της εργασίας τεκνοποιίας

* *division* = διαίρεση / *di-vision* = διπλή οπτική. *Di-vision du monde* = διαίρεση / διπλή οπτική του κόσμου (Σ.τ.Μ.).

και αναπαραγωγής», λειτουργεί ως «η πιο καλά θεμελιωμένη από όλες τις συλλογικές ψευδαισθήσεις». Έχοντας παγιωθεί ως αντικειμενικό σύνολο αναφορών, οι έννοιες του φύλου δομούν τη γενικότερη αντίληψη, καθώς και τη συγκεκριμένη και συμβολική οργάνωση του όλου κοινωνικού βίου⁴⁰. Στο βαθμό που οι αναφορές αυτές εγκαθιδρύουν τρόπους κατανομής της εξουσίας (τον διαφοροποιημένο έλεγχο επί των υλικών ή συμβολικών μέσων, ή την πρόσβαση σε αυτά), το φύλο εμπλέκεται στην αντίληψη και την κατασκευή της ίδιας της εξουσίας. Ο γάλλος ανθρωπολόγος Μορίς Γκοντελιέ το διατύπωσε ως εξής: «Δεν είναι η σεξουαλικότητα που πλανάται ως φάντασμα στην κοινωνία, αλλά η κοινωνία που πλανάται ως φάντασμα στη σεξουαλικότητα του σώματος. Γίνεται συνεχώς επίκληση στις σωματικές διαφορές που οφείλονται στο βιολογικό φύλο ως τεκμήριο κοινωνικών σχέσεων και φαινομένων που δεν έχουν καμιά σχέση με τη σεξουαλικότητα. Όχι μόνον ως τεκμήριο αλλά και ως απόδειξη – με άλλα λόγια, ως νομομοποίηση»⁴¹.

Η νομιμοποιητική λειτουργία του φύλου δρα με πολλούς τρόπους. Ο Μπουρντιέ, για παράδειγμα, έδειξε πώς, σε ορισμένους πολιτισμούς, η οργάνωση της αγροτικής εκμετάλλευσης γινόταν σύμφωνα με αντιλήψεις για το χρόνο και τις εποχές που στηρίζονταν σε συγκεκριμένους ορισμούς της αντίθεσης μεταξύ αρσενικού και θηλυκού. Η Γκαγιάτρι Σπιβακ αναλύει εύστοχα τις χρήσεις του φύλου και της αποικιοκρατίας σε ορισμένα κείμενα βρετανίδων και αμερικανίδων συγγραφέων⁴². Η Νάταλι Ντέιβις έδειξε πώς οι έννοιες του αρσενικού και του θηλυκού σχετιζόνταν με την αποδοχή και την κριτική των κανόνων της κοινωνικής τάξης στα πρώτα χρόνια της νεότερης Γαλλίας⁴³. Η ιστορικός Κάρολαϊν Μπάνουμ έριξε νέο φως στη μεσαιωνική θρησκευτικότητα εστιάζοντας την προσοχή της στις σχέσεις ανάμεσα στις έννοιες «αρσενικό» και «θηλυκό» και στη θρησκευτική συμπεριφορά. Το έργο της μας βοηθά να εμβαθύνουμε στους τρόπους με τους οποίους οι ιδέες αυτές διαπότιζαν την πολιτική των μοναστικών θεσμών καθώς και των μεμονωμένων πιστών⁴⁴. Οι ιστορικοί της τέχνης άνοιξαν νέους δρόμους εξάγοντας κοινωνικά συμπεράσματα από τις κυριολεκτικές απεικονίσεις γυναικών και αντρών⁴⁵. Οι ερμηνείες αυτές στηρίζονται στην ιδέα ότι οι εννοιολογικές γλώσσες καταφεύγουν στη διαφοροποίηση για να προσδώσουν νόημα, και ότι η έμφυλη διαφορά αποτελεί πρωταρχικό

τρόπο νοηματοδότησης της διαφοροποίησης⁴⁶. Το φύλο μάς προσφέρει λοιπόν ένα μέσο για να αποκωδικοποιήσουμε το νόημα και για να κατανοήσουμε τις περίπλοκες διασυνδέσεις ανάμεσα στις ποικίλες μορφές της ανθρώπινης διαντίδρασης. Όταν οι ιστορικοί διερευνούν τους τρόπους με τους οποίους η έννοια του φύλου νομιμοποιεί και κατασκευάζει τις κοινωνικές σχέσεις, εμβαθύνουν στην αμοιβαιότητα φύλου και κοινωνίας, καθώς και στους ιδιαίτερους και εξαρτημένους από τα συμφραζόμενα τρόπους με τους οποίους η πολιτική κατασκευάζει το φύλο και το φύλο κατασκευάζει την πολιτική.

Η πολιτική είναι ένα μόνον από τα πεδία όπου το φύλο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για ιστορική ανάλυση. Διάλεξα τα ακόλουθα παραδείγματα που σχετίζονται με την πολιτική και την εξουσία στην πιο παραδοσιακή ερμηνεία των όρων αυτών –όταν δηλαδή αφορούν τη διακυβέρνηση και το κράτος-έθνος– για δύο λόγους. Πρώτον, το πεδίο είναι ουσιαστικά ανεξερεύνητο, αφού το φύλο ανέκαθεν θεωρείτο ως έννοια ασύμβατη με τη σοβαρή υπόθεση της πολιτικής. Δεύτερον, η πολιτική ιστορία –που εξακολουθεί να είναι το κυρίαρχο πεδίο της ιστορικής έρευνας– είναι το προπύργιο της αντίστασης στην εισαγωγή υλικού ή ακόμη και ερωτημάτων που αφορούν τις γυναίκες και το φύλο.

Το φύλο έχει χρησιμοποιηθεί στην πολιτική θεωρία, κυριολεκτικά ή αναλογικά, για να νομιμοποιηθεί ή να κατακρίνει τη βασιλεία μοναρχών και για να εκφράσει τη σχέση ανάμεσα στους κυβερνήτες και τους υπηκόους τους. Θα ήταν λογικό να αναμείνουμε ότι οι διαμάχες των συγχρόνων για τις βασιλείες της Ελισάβετ Α΄ στην Αγγλία και της Αικατερίνης των Μεδίκων στη Γαλλία θα έθιγαν το ζήτημα της καταλληλότητας των γυναικών για πολιτική διακυβέρνηση, αλλά, στην περίοδο που το σύστημα συγγένειας και η μοναρχία ήσαν έννοιες άρρηκτα συνδεδεμένες, οι συζητήσεις για τους αρσενικούς βασιλείς περιστρέφονταν εξίσου γύρω από τον ανδρισμό και τη θηλυκότητα⁴⁷. Τα επιχειρήματα των Ζαν Μποντέν, Ρόμπερτ Φίλμερ και Τζον Λοκ θεμελιώνονται σε αναλογίες με τη συζυγική σχέση. Η επίθεση του Έντμουντ Μπερκ κατά της Γαλλικής Επανάστασης έχει στο επίκεντρό της την αντίθεση ανάμεσα στις άσχημες, εγκληματικές «ξεβράκωτες» μέγαιρες («οι Ερινύες της κόλασης, με την αποκρουστική μορφή των

πιο χυδαίων γυναικών») και την τρυφερή θηλυκότητα της Μαρίας Αντουανέτας, που ξέφυγε από το πλήθος για να «βρει καταφύγιο στα πόδια ενός βασιλιά και συζύγου», και που η ομορφιά της άλλοτε ενέπνεε αισθήματα εθνικής περηφάνιας. (Αναφερόμενος στο ρόλο που αρμόζει στο θηλυκό φύλο στην πολιτική τάξη πραγμάτων, ο Μπερκ γράφει χαρακτηριστικά: «Για να αγαπήσουμε την πατρίδα μας, η πατρίδα μας θα όφειλε να είναι όμορφη»⁴⁸.) Αλλά η αναλογία δεν αφορά πάντοτε το γάμο ή την ετεροφυλοφιλία. Στη μεσαιωνική ισλαμική πολιτική θεωρία τα σύμβολα της πολιτικής εξουσίας αναφέρονταν συνήθως υπαινικτικά στις σεξουαλικές σχέσεις αγοριού και άντρα, φανερώνοντας έτσι όχι μόνο μορφές αποδεκτής σεξουαλικότητας παρόμοιες με κείνες στην κλασική Ελλάδα που περιγράφει στο τελευταίο του έργο ο Φουκό, αλλά και την πλήρη ασυμβατότητα των γυναικών με κάθε αντίληψη πολιτικής και δημόσιου βίου⁴⁹.

Πρέπει οπωσδήποτε να σημειώσουμε, μήπως και το τελευταίο σχόλιό μας εκληφθεί με την έννοια ότι η πολιτική θεωρία απλώς αντανάκλα την κοινωνική οργάνωση, ότι οι αλλαγές στις έμφυλες σχέσεις μπορούν να προκληθούν από απόψεις περί των αναγκών του κράτους. Εξαιρετικά εύγλωττο παράδειγμα αποτελεί η επιχειρηματολογία του Λουί ντε Μπονάλ το 1816 υπέρ της κατάργησης της νομοθεσίας για το διαζύγιο που καθιέρωσε η Γαλλική Επανάσταση: Ακριβώς όπως η πολιτική δημοκρατία «επιτρέπει στο λαό, το αδύναμο τμήμα της πολιτικής κοινωνίας, να ξεσηκωθεί ενάντια στην καθιερωμένη εξουσία», έτσι και το διαζύγιο, «η πραγματική οικιακή δημοκρατία», επιτρέπει στη σύζυγο, «το ασθενές πρόσωπο, να εξεγερθεί κατά της συζυγικής εξουσίας. [...] εάν θέλουμε να διαφυλάξουμε το κράτος μακριά από το λαό είναι απαραίτητο να διαφυλάξουμε την οικογένεια μακριά από τις γυναίκες και τα παιδιά»⁵⁰.

Ο Μπονάλ ξεκινά με μια αναλογία και στη συνέχεια εδραιώνει μιαν άμεση αντιστοιχία ανάμεσα στο διαζύγιο και τη δημοκρατία. Ξαναγυρίζοντας σε πολύ παλαιότερα επιχειρήματα γύρω από την ευνομούμενη οικογένεια ως θεμέλιο του ευνομούμενου κράτους, η νομοθεσία που έθεσε σε εφαρμογή αυτή την άποψη όρισε εκ νέου τα όρια της συζυγικής σχέσης. Κατά τον ίδιο τρόπο, στην εποχή μας, οι συντηρητικοί πολιτικοί ιδεολόγοι θα ήθελαν να περάσουν μια σειρά νόμους σχε-

τικά με την οργάνωση και τη συμπεριφορά της οικογένειας οι οποίοι θα άλλαζαν τις σημερινές πρακτικές. Η σύνδεση ανάμεσα στα αυταρχικά καθεστώτα και τον έλεγχο των γυναικών έχει επισημανθεί αλλά δεν έχει μελετηθεί διεξοδικά. Είτε πρόκειται για τη στιγμή που διακυβεύεται η ηγεμονία των ιακωβίνων στη Γαλλική Επανάσταση είτε για τη στιγμή που ο Στάλιν επιχειρεί να θέσει υπό τον έλεγχό του την εξουσία, είτε για την εφαρμογή της ναζιστικής πολιτικής στη Γερμανία είτε, τέλος, για το θρίαμβο στο Ιράν του Αγιατολάχ Χομεϊνί, οι αναδυόμενοι κυβερνήτες πάντα νομιμοποιούν την κυριαρχία, τη δύναμη, την κεντρική εξουσία και την ισχύ της διακυβέρνησης ως αρσενικές έννοιες (στους εχθρούς, τους παρείσακτους, τους υπονομευτές, την αδυναμία αποδίδεται θηλυκό γένος) και εγγράφουν κυριολεκτικά αυτόν τον κώδικα στους νόμους (αποκλείοντας την πολιτική συμμετοχή των γυναικών, κηρύσσοντας παράνομη την έκτρωση, απαγορεύοντας τη μισθωτή εργασία στις μητέρες, επιβάλλοντας κώδικες για τη γυναικεία ενδυμασία) που βάζουν τις γυναίκες στη θέση τους⁵¹. Τόσο οι πράξεις αυτές όσο και η χρονική συγκυρία τους δεν μπορούν να κατανοηθούν από μόνες τους: στις περισσότερες περιπτώσεις το κράτος δεν είχε κανένα άμεσο ή υλικό όφελος από τον έλεγχο των γυναικών. Αυτές οι πράξεις αποκτούν νόημα μόνον όταν τις δούμε στο πλαίσιο της ανάλυσης του τρόπου με τον οποίο κατασκευάζεται και εδραιώνεται η εξουσία. Όταν η εξουσία ήθελε να διατρανώσει τον έλεγχο ή τη δύναμή της, κατέφευγε σε μέτρα που είχαν τη μορφή πολιτικών αποφάσεων για τις γυναίκες. Σε αυτά τα παραδείγματα, η διαφορά ανάμεσα στα φύλα συλλαμβάνεται με όρους κυριαρχίας ή ελέγχου των γυναικών. Είναι αυτά τα παραδείγματα που μας βοηθούν να κατανοήσουμε τα είδη των σχέσεων εξουσίας που κατασκευάζονται στη νεότερη ιστορία, αλλά αυτός ο συγκεκριμένος τύπος σχέσης δεν είναι οικουμενικό πολιτικό μοτίβο. Με διαφορετικούς τρόπους, για παράδειγμα, τα δημοκρατικά καθεστώτα του εικοστού αιώνα κατασκεύασαν επίσης τις πολιτικές ιδεολογίες τους με έμφυλες έννοιες, και τις μετέφρασαν σε πολιτικές αποφάσεις: το κράτος πρόνοιας, για παράδειγμα, έκανε σαφή τον προστατευτικό πατερναλισμό του στους νόμους που αφορούσαν τις γυναίκες και τα παιδιά⁵². Ιστορικά, ορισμένα σοσιαλιστικά και αναρχικά κινήματα απορρίπτουν πλήρως κάθε μεταφορική έννοια κυριαρχίας, και

αντίθετα διατυπώνουν, με φαντασία, την κριτική τους απέναντι σε συγκεκριμένα καθεστώτα ή κοινωνικές οργανώσεις με όρους μετασχηματισμού των έμφυλων ταυτοτήτων. Οι ουτοπικοί σοσιαλιστές στη Γαλλία και στην Αγγλία στις δεκαετίες του 1830 και του 1840 διατύπωναν τα οράματά τους για ένα αρμονικό μέλλον αναφερόμενοι στη συμπληρωματική φύση των ατόμων όπως αυτή παραδειγματικά συμβολίζεται στην ένωση του άντρα και της γυναίκας, «στο κοινωνικό άτομο»⁵³. Οι ευρωπαϊοί αναρχικοί ήσαν από παλαιά γνωστοί όχι μόνο γιατί απέρριπταν τις συμβάσεις του αστικού γάμου αλλά και γιατί οραματίζονταν έναν κόσμο στον οποίον η έμφυλη διαφορά δεν θα συνεπαγόταν ιεραρχίες.

Τα παραδείγματα αυτά φανερόνουν ρητά τις διασυνδέσεις μεταξύ φύλου και εξουσίας, αλλά είναι τμήμα μόνο του ορισμού μου για το φύλο ως πρωταρχικού τρόπου νοηματοδότησης των σχέσεων εξουσίας. Η προσοχή στο φύλο συχνά δεν είναι ρητή, δεν παύει ωστόσο να αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία της οργάνωσης της ισότητας ή ανισότητας. Οι ιεραρχικές δομές στηρίζονται σε γενικευμένες παραδοχές των λεγόμενων φυσικών σχέσεων μεταξύ άντρα και γυναίκας. Η έννοια της τάξης τον δέκατο ένατο αιώνα στηριζόταν στο φύλο για την εκφορά της στο επίπεδο του λόγου. Ενώ οι αστοί μεταρρυθμιστές στη Γαλλία, για παράδειγμα, περιέγραφαν τους εργάτες με όρους θηλυκότητας (υποτελείς, αδύναμοι, που υφίσταντο σεξουαλική εκμετάλλευση σαν τις πόρνες), οι εργατικοί και σοσιαλιστές ηγέτες απαντούσαν επιμένοντας στην αντρική θέση της εργατικής τάξης (παραγωγοί, δυνατοί, προστάτες των γυναικών και των παιδιών τους). Οι όροι αυτού του λόγου δεν αφορούσαν ρητά το φύλο, αλλά αντλούσαν δύναμη από τις αναφορές σε αυτό. Η έμφυλη «κωδικοποίηση» ορισμένων όρων παγίωσε τα νοήματά τους και τους «προσέδιδε φυσικότητα». Στη διαδικασία αυτή, οι ιστορικά καθορισμένοι, κανονιστικοί ορισμοί του φύλου (που θεωρούνταν αυτονόητοι) αναπαράγονταν και ενσωματώνονταν στον πολιτισμό της γαλλικής εργατικής τάξης⁵⁴.

Το θέμα του πολέμου, της διπλωματίας και της υψηλής πολιτικής συχνά ανακύπτει όταν οι εκπρόσωποι της πατροπαράδοτης πολιτικής ιστορίας θέτουν σε αμφισβήτηση τη χρησιμότητα του φύλου στη δουλειά τους. Αλλά κι εδώ πρέπει να κοιτάζουμε πέρα από τα δρώντα πρόσω-

πα και την κυριολεκτική σημασία του λεξιλογίου τους. Οι σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στα έθνη και η θέση των υπηκόων στις αποικίες έχουν γίνει κατανοητές (συνεπώς έχουν νομιμοποιηθεί) με όρους που αφορούν τις σχέσεις μεταξύ αντρών και γυναικών. Η νομιμοποίηση του πολέμου –της ανάλωσης νεαρών ανθρώπων για την προστασία του κράτους– έχει κατά καιρούς προσλάβει διάφορες μορφές: είτε πρόκειται για ρητές εκκλήσεις στον ανδρισμό (στην ανάγκη προάσπισης ευάλωτων αλλιώς γυναικών και παιδιών) είτε για την έμμεση επίκληση της πεποίθησης ότι καθήκον των υιών είναι να υπηρετούν τους ηγέτες τους ή τον (πατέρα) βασιλιά τους, είτε για τους συνειρμούς μεταξύ ανδρισμού και δύναμης του έθνους⁵⁵. Άλλωστε, αυτή καθαυτή η υψηλή πολιτική είναι έμφυλη έννοια, γιατί εδραιώνει τη ζωτική σημασία της και τη δημόσια ισχύ της, τις αιτίες για την υπέρτατη εξουσία αλλά και το δεδομένο ότι κατέχει μια τέτοια εξουσία, στον αποκλεισμό ακριβώς των γυναικών από τις διεργασίες της. Το φύλο είναι ένας από τους επαναλαμβανόμενους όρους αναφοράς βάσει των οποίων η πολιτική εξουσία έχει συλληφθεί ως έννοια, έχει νομιμοποιηθεί και έχει επικριθεί. Κάνει αναφορά στην αντίθεση άντρας / γυναίκα και ταυτόχρονα νοσηματοδοτεί την αντίθεση αυτή. Η προάσπιση της πολιτικής εξουσίας προϋποθέτει ότι η αναφορά εμφανίζεται σαν σίγουρη και παγιωμένη, εκτός ανθρώπινης κατασκευής, σαν τμήμα της φυσικής ή θεϊκής τάξης πραγμάτων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, τόσο η δυαδική αντίθεση όσο και η κοινωνική διαδικασία των έμφυλων σχέσεων γίνονται τμήμα του ίδιου του νόηματος της εξουσίας: η απόπειρα αμφισβήτησης ή αλλοίωσης οποιασδήποτε πτυχής απειλεί ολόκληρο το σύστημα.

Εάν οι νοσηματοδοτήσεις του φύλου και της εξουσίας κατασκευάζουν η μία την άλλη, πώς μπορούν να αλλάξουν τα πράγματα; Η απάντηση, υπό την ευρεία έννοια, είναι ότι η αλλαγή μπορεί να ξεκινήσει σε πολλά σημεία. Οι εκτεταμένες πολιτικές αναταραχές που ρίχνουν στο χάος τις παλαιές τάξεις πραγμάτων και φέρνουν νέες στο προσκήνιο μπορεί να αναθεωρήσουν τους όρους (συνεπώς και την οργάνωση) του φύλου κατά την αναζήτηση νέων μορφών νομιμοποίησης. Αλλά μπορεί και να μη συμβεί κάτι τέτοιο: ορισμένες παλαιές αντιλήψεις για το φύλο συχνά βοήθησαν στην επικύρωση νέων καθεστώτων⁵⁶. Οι δημογραφικές κρίσεις, προκαλούμενες από έλλειψη τροφίμων, επιδημίες πανώ-

λους ή πολέμους, μπορεί να έθεσαν σε αμφισβήτηση κανονιστικές θεωρήσεις του ετεροφυλόφιλου γάμου (όπως συνέβη σε ορισμένους κύκλους και σε ορισμένες χώρες τη δεκαετία του 1920), αλλά δημιούργησαν επίσης τις πολιτικές υπέρ της γεννητικότητας οι οποίες επιμένουν στην αποκλειστική σημασία των γυναικείων μητρικών και αναπαραγωγικών λειτουργιών⁵⁷. Οι αλλαγές στα μοτίβα απασχόλησης μπορεί να οδηγήσουν σε νέες στρατηγικές γάμου και σε διαφορετικές δυνατότητες για την κατασκευή της υποκειμενικότητας, αλλά μπορεί και να βιωθούν ως νέα πεδία δράσης για υπάκουες κόρες και συζύγους⁵⁸. Η εμφάνιση νέων ειδών πολιτισμικών συμβόλων μπορεί να επιτρέψει την επανερμηνεία ή ακόμη και το ξαναγράψιμο της οιδιπόδειας ιστορίας, αλλά μπορεί και να βοηθήσει στην επανεγγραφή αυτού του φοβερού δράματος με ακόμη πιο ισχυρούς όρους. Οι πολιτικές διαδικασίες θα καθορίσουν ποιο αποτέλεσμα θα επικρατήσει – πολιτικές υπό την έννοια ότι διαφορετικά δρώντα πρόσωπα και διαφορετικά νοήματα συγκρούονται μεταξύ τους για να αποκτήσουν τον έλεγχο. Η φύση αυτής της διαδικασίας, των δρώντων προσώπων και των πράξεών τους, μπορεί να καθοριστεί μόνο σε συγκεκριμένα χρονικά και τοπικά συμφραζόμενα. Μπορούμε να γράψουμε την ιστορία αυτής της διαδικασίας μόνον εφόσον αναγνωρίσουμε ότι «άντρας» και «γυναίκα» είναι ταυτόχρονα άδειες και υπερχειλιζουσες κατηγορίες. Άδειες διότι δεν έχουν κανένα απώτερο, υπερβατικό νόημα. Υπερχειλιζουσες διότι ακόμη κι όταν δίνουν την εντύπωση ότι είναι παγιωμένες, εξακολουθούν να εμπεριέχουν εναλλακτικούς ορισμούς ή ορισμούς που έχουν απορριφθεί ή απωθηθεί.

Υπό μία έννοια, η πολιτική ιστορία διαδραματίζεται στο πεδίο του φύλου. Είναι ένα πεδίο που μοιάζει σταθερό, αλλά το νόημά του αμφισβητείται συνεχώς και είναι ρευστό. Εάν αντιμετωπίσουμε την αντίθεση μεταξύ αρσενικού και θηλυκού ως προβληματική μάλλον παρά γνωστή, ως κάτι που ορίζεται από τα συμφραζόμενα, που ανακατασκευάζεται συνεχώς, τότε πρέπει πάντα να ρωτούμε όχι μόνον τι διακυβεύεται στις διακηρύξεις ή τις διαμάχες που επικαλούνται το φύλο για να εξηγήσουν ή να δικαιολογήσουν τις θέσεις τους, αλλά πρέπει επίσης να ρωτούμε πώς γίνεται η επίκληση και η επανεγγραφή έμμεσων παραδοχών για το φύλο. Ποια είναι η σχέση ανάμεσα στους νόμους για τις γυναίκες και στην κρατική εξουσία; Γιατί (και από πότε) είναι οι

γυναίκες αόρατες ως ιστορικά υποκείμενα, αφού γνωρίζουμε ότι συμμετείχαν στα μεγάλα και στα μικρά γεγονότα της ανθρώπινης ιστορίας; Το φύλο έχει άραγε νομιμοποιήσει την εμφάνιση επαγγελματικών σταδιοδρομιών⁵⁹; Έχει άραγε φύλο (για να δανειστούμε τον τίτλο ενός πρόσφατου άρθρου της γαλλίδας φεμινίστριας Λις Ιριγκαράι) το υποκείμενο της επιστήμης⁶⁰; Ποια είναι η σχέση ανάμεσα στην κρατική πολιτική και την ανακάλυψη του εγκλήματος της ομοφυλοφιλίας⁶¹; Πώς έχουν ενσωματώσει το φύλο οι κοινωνικοί θεσμοί στις αξιωματικές παραδοχές τους και στους τρόπους οργάνωσής τους; Υπήρξαν ποτέ γνήσια εξισωτικές έννοιες του φύλου βάσει των οποίων σχεδιάστηκαν πολιτικά συστήματα, έστω κι αν δεν εφαρμόστηκαν;

Η διερεύνηση αυτών των ζητημάτων θα δώσει μια ιστορία που προσφέρει νέες προοπτικές σε παλαιά ερωτήματα (σχετικά με το πώς, για παράδειγμα, επιβάλλεται η πολιτική κυριαρχία ή ποια είναι η επίπτωση του πολέμου στην κοινωνία), θα ορίσει εκ νέου τα παλαιά ζητήματα με νέους όρους (εισάγοντας τις παραμέτρους της οικογένειας και της σεξουαλικότητας, για παράδειγμα, στη μελέτη της οικονομίας ή του πολέμου), θα κάνει τις γυναίκες ορατές ως ενεργά υποκείμενα και θα δημιουργήσει αναλυτική απόσταση ανάμεσα στη φαινομενικά παγιωμένη γλώσσα του παρελθόντος και τη δική μας ορολογία. Επιπλέον, η νέα αυτή ιστορία θα αφήσει ανοιχτές δυνατότητες να στοχαστούμε γύρω από τις σημερινές φεμινιστικές πολιτικές στρατηγικές και το (ουτοπικό) μέλλον, γιατί υποδηλώνει ότι το φύλο πρέπει να οριστεί και να δομηθεί εκ νέου σε συνδυασμό με ένα όραμα πολιτικής και κοινωνικής ισότητας που δεν περιλαμβάνει μόνο το βιολογικό φύλο, αλλά και την τάξη και τη φυλή.

Μετάφραση: ΚΩΣΤΟΥΛΑ ΣΚΛΑΒΕΝΙΘΗ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. *Oxford English Dictionary*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1961, τόμος 4.
2. E. Littré, *Dictionnaire de la langue française*, Παρίσι 1876.
3. Raymond Williams, *Keywords*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη 1983, σ. 285.
4. Natalie Zemon Davis, «Women's history in transition: The European case», *Feminist Studies* 3 (1975-76), σ. 90.
5. Ann D. Gordon, Mari Jo Buhle, Nancy Shrom Dye, «The problem of women's history», στο Berenice Carroll (επιμ.), *Liberating Women's History*, University of Illinois Press, Ουρμπάνα 1976, σ. 89.
6. Το καλύτερο και πιο εύστοχο παράδειγμα είναι από το κείμενο της Joan Kelly «The doubled vision of feminist theory», στο βιβλίο της *Women, History and Theory*, University of Chicago Press, Σικάγο 1984, σ. 51-64, ιδιαίτερα σ. 61.
7. Σχετικά με την άποψη ότι ο όρος gender δεν πρέπει να χρησιμοποιείται για να τονιστεί η κοινωνική όψη της διαφοράς των φύλων, βλ. τα επιχειρήματα της Moira Gatens, «A critique of the sex / gender distinction», στο J. Allen - P. Patton (επιμ.), *Beyond Marxism?*, Intervention Publications, Leichhardt, N.S.W. 1985, σ. 143-160. Συμφωνώ με το επιχειρήματός της ότι η διάκριση βιολογικό / κοινωνικό φύλο προσδίδει στο σώμα αυτόνομο ή διάφανο ντετερμινιστικό ρόλο, αγνοώντας το γεγονός πως όλες οι γνώσεις μας για το σώμα είναι πολιτισμικά προϊόντα.
8. Για έναν διαφορετικό χαρακτηρισμό της φεμινιστικής ανάλυσης, βλ. Linda J. Nicholson, *Gender and History: The Limits of Social Theory in the Age of the Family*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1986.
9. Mary O'Brien, *The Politics of Reproduction*, Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο 1981, σ. 8-15, 46.
10. Shulamith Firestone, *The Dialectic of Sex*, Bantam Books, Νέα Υόρκη 1970. Η φράση «πικρή παγίδα» είναι της O'Brien, *ό.π.*, σ. 8.
11. Catherine McKinnon, «Feminism, Marxism, Method and the State: An agenda for theory», *Signs* 7 (1982), σ. 515, 541.
12. Στο ίδιο, σ. 541, 543.
13. Για μια ενδιαφέρουσα συζήτηση για τα πλεονεκτήματα και τα όρια του όρου «πατριαρχία», βλ. τις απόψεις που ανταλλάσσουν οι Σίλα Ροουμπόθαμ, Σάλι Αλεξάντερ και Μπάρμπαρα Τέιλορ στο Raphael Samuel (επιμ.), *People's History and Socialist Theory*, Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο 1981, σ. 363-373.